

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

**ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΑ ΦΥΤΑ
ΣΤΑ**

ΕΝΤΥΠΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

(ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ 18ον αι. - ΑΡΧΕΣ 19ον αι.)

E K Δ O Σ E I Σ
ΑΘ. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ

Δημήτριος Καραμπερόπουλος
Παιδιάτρος
Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής
Πανεπιστημίου Αθηνών
Μιλτιάδου 3, Κηφισιά 145 62, Αθήνα
Τηλ. 8011066, e-mail: Karamber@otenet.gr

Στοιχειοθεσία - Σελιδοποίηση - Films - Μοντάζ
Κύπαρισο - Ατελές γραφικών τεχνών
Εκτύπωση
Μ. Τσιαδής - N. Κουτσοδόντης
Βιβλιοδεσία
Αφοί Τσιαδή Ο.Ε.

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση οποιουδήποτε μέρους του βιβλίου, χωρίς την έγγραφη άδεια του συγγραφέα και του εκδότη.

© Copyright ΑΘΗΝΑ 2000

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ Α.Ε.

ΓΡΑΦΕΙΑ - ΧΟΝΔΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΗ:

ΑΘΗΝΑ: ΑΒΕΡΩΦ 2 Τ.Κ. 104 33 ΤΗ.Δ.: 5238305 (4 γραμμές) FAX: 5238959

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ:

ΑΘΗΝΑ : ΑΒΕΡΩΦ 2 Τ.Κ. 104 33 ΤΗ.Δ.: 5238305 (4 γραμμές) FAX: 5238959

ΠΕΙΡΑΙΑΣ : ΚΑΡΑΟΛΗ & ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 87 Τ.Κ. 185 34 ΤΗ.Δ.: 4227504 FAX: 4227577

E-mail: info@ stamoulis.gr <http://www.stamoulis.gr>

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗσελ. 9
ΕΝΤΥΠΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΕ ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΑ ΦΥΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΟΥΣ ΧΡΗΣΗ	
1. Ἀντ. Στρατηγοῦ, Διδασκαλία θεωρικοπρακτική περὶ τῶν πυρετῶν, Βενετία, 1745,σελ. 11
2. Γεωργίου Βεντότη, Νοιθεσίαι εἰς τὸν λαόν, Βενετία 1780, σελ. 14	
3. Γεωργίου Ζαβίρα, Ιατρικαὶ παραινέσεις, Πέστη 1787, . . σελ. 15	
4. [Γεωργίου Ζαβίρα], Ὄνοματολογία Βοτανική τετράγλωττος, Πέστη 1787,σελ. 17
5. Ἀγαπίου Λάνδου, Γεωπονικόν, Βενετία 1772,σελ. 18
6. Κωνστ. Μιχαήλ, Διαιτητική, Βιέννη 1794,σελ. 19
7. Ιωάννου Νικολίδου, Ἐρμηνεία περὶ τοῦ πᾶς πρέπει νά θεραπεύεται τό γαλλικόν πάθος, ἥγουν ἡ μαλαφράντζα, Βιέννη 1794,σελ. 21
8. Νικολάου Παπαδοπούλου, Ἐρμῆς ὁ Κερδῶος, ἢτοι Ἐμπορικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Βενετία 1815,σελ. 23
9. Σεργίου Ιωάννου, Πραγματείας Ιατρικῆς, τόμος Πρώτος περιέχων ἐπίτομον Ἰστορίαν τῆς Ιατρικῆς Τέχνης, Κωνσταντινούπολις 1818,σελ. 33
10. Διονυσίου Πύρρου, Φαρμακοποΐα γενική, Κωνσταντινούπολις, 1818,σελ. 37
11. Κυρ. καὶ Μαν. Καπετανάκη, Εἰκονολογία παιδική, Βιέννη 1810-1812,σελ. 38
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑσελ. 43
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Εἰκόνες μέ φαρμακευτικά φυτά, σελ. 45	
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟσελ. 59

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τό δεύτερο μισό του 18ου αιώνος και τίς δύο προεπαναστατικές δεκαετίες τυπώνονται άρκετά έλληνικά βιβλία μέσα ιατρικές γνώσεις, οι συγγραφεῖς τῶν όποιων σκοπό εἶχαν νά κάνουν γνωστή τήν ἐπιστημονική εύρωπαϊκή γνώση στόν έλληνικό χώρο, καί νά βοηθηθοῦν ἔτσι οἱ κάτοικοι του στήν ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενειῶν. Τά βιβλία αὐτά μέσα ιατρικές γνώσεις εἶναι κατά κανόνα μεταφράσεις ἢ συμπλίματα ἀντιστοίχων ἐγκύρων εύρωπαϊκῶν βιβλίων, ἀπόδειξη τοῦ ἐπιπέδου τῆς ιατρικῆς γνώσεως πού μεταφερόταν στόν έλληνικό χώρο. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο οἱ συγγραφεῖς τους συμμετέχουν στό γενικό ρεῦμα τῆς ἐποχῆς, στό φωτισμό τοῦ έλληνικοῦ πληθυσμοῦ σέ θέματα ύγειας. Σχετικά παραπέμπουμε στή μελέτη μας τῆς ὑπ. ἀρ. 1 ύποσημειώσεως.

Ίδιαίτερα, προσπαθοῦν νά βοηθήσουν τούς ἀνθρώπους στήν παρασκευή τῶν «ἰατρικῶν» δηλ. τῶν φαρμάκων, τά όποια οἱ ιατροί γράφουν στίς συνταγές τους ἢ ρετζέτες, ὅπως τίς ἀποκαλοῦσαν πολλές φορές, ἐφ' ὅσον τό κόστος τῆς ἀγορᾶς τῶν φαρμάκων ἦταν άρκετά ύψηλό καί ἐπί πλέον οἱ ἐπιστήμονες ιατροί ἦταν λιγοστοί. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο θά ἦταν δυνατόν νά βοηθηθοῦν οἱ ἀνθρώποι νά ἀποφύγουν τούς τζαρλατάνους, πού τότε ἦταν πραγματική πληγή, ὅπως χαρακτηριστικά ἐπισημαίνουν οἱ συγγραφεῖς τῶν ιατρικῶν βιβλίων.

Ο Διονύσιος Πύρρος στό βιβλίο του «Φαρμακοποΐα γενική», Κωνσταντινούπολις 1818, στό προλογικό του κείμενο προς τόν ιατρό Ραζῆ, σημειώνει ὅτι μετέφρασε «μίαν νεωτέραν Φαρμακοποΐαν τοῦ περιφήμου χυμικοῦ Βρουνιατέλου, (1761-1818), τοῦ ἡμετέρου σοφοῦ διδασκάλου, τῆς ἐν Παντζια Βασιλικῆς Ἀκαδημίας». Καί τό ἔπραξε αὐτό, ὅπως μέση μαρτυρία σημειώνει, γιά νά εἶναι «ώφελιμος καί ἀναγκαία ὅχι μόνον εἰς τούς ιατρούς καί φαρμακοποιούς, ἀλλ' ἀκόμη σχεδόν καί εἰς

κάθε γνωστικόν ἀνθρωπον,... νά ήξεύρη τήν δύναμιν καί ἐνέργειαν αὐτῶν, τόν τρόπον τῆς μεταχειρίσεως, τήν δόσιν καί τήν προσάρμοσιν αὐτῶν εἰς τά πάθη τῶν ἀνθρώπων».

Χαρακτηριστική εἶναι ἔξι ἄλλου ή περίπτωση τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, ὁ ὅποιος στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου του «Όνοματολογία Βοτανική τετράγλωττος», Πέστη 1787, σημειώνει ὅτι συνέταξε τόν κατάλογο μέ τά φαρμακευτικά φυτά σέ τέσσερες γλωσσες, γιά νά μπορεῖ ὁ καθένας νά βρίσκει τό φυτό πού εἶναι γραμμένο στή συνταγή, ἔτσι ὥστε νά τό ἀναζητάει στό περιβάλλον του. Μάλιστα, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἴδιος λόγω τῆς φιλασθένειάς του εἶχε πληρώσει πολλά χρήματα στούς «Φαρμακοπώλας» γιά φαρμακευτικά φυτά, τά ὅποια τοῦ ἦταν πολύ κοινά καί θά μποροῦσε νά τά εἶχε συλλέξει καί χρησιμοποιήσει ἀν γνώριζε τότε τά ὀνόματά τους.

Τέλος, σημειώνεται ὅτι «ἡ γνῶσις, ἡ ἐκλογή, ἡ κατασκευή καί ἡ μιξις τῶν φαρμάκων ὑπό μίαν λέξιν ὀνομάζονται Φαρμακία», σύμφωνα μέ τόν Δημήτριο Νίτσου, ὁ ὅποιος δημοσίευσε σχετική πραγματεία περί «Φαρμακίας», στό προεπαναστατικό περιοδικό Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, τόμ. Η', 1818, σελ. 469-488.

ΕΝΤΥΠΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΕ ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΑ ΦΥΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΟΥΣ ΧΡΗΣΗ*

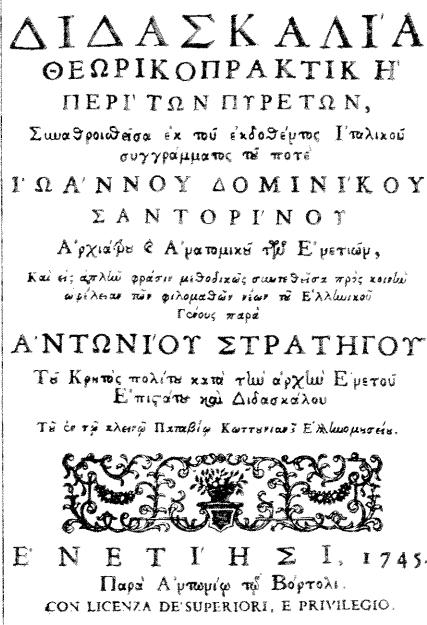
Γιά τή σύνταξη τής μελέτης διερευνήθηκαν τά ἔντυπα Ἑλληνικά βιβλία τῆς ἐποχῆς τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης, δεύτερο μισό του 18ου αἰώνος μέχρι τό 1821, μέ σκοπό τήν καταγραφή τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν και τῆς ιατρικῆς τους χρήσεως. Κατωτέρω γίνεται ἀναφορά στό καθένα ἀπό αὐτά τά βιβλία κατά χρονική σειρά ἀπό τήν ἔκδοσή τους.

I. «ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΘΕΩΡΙΚΟΠΡΑΚΤΙΚΗ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΥΡΕΤΩΝ»

Ο λόγιος Ἀντώνιος Στρατηγός (1691;-1758) μεταφράζει και ἔκδιδει τό βιβλίο «Διδασκαλία θεωρικοπρακτική περί τῶν πυρετῶν», Βενετία 1745, τοῦ Ἰταλοῦ καθηγητοῦ Ἀνατομίας Σαντορίνι (Giovanni Domenico Santorini, 1681-1737). Στό τέλος του βιβλίου (σελ. 148-176) παρατίθεται «Κατάλογος τῶν ἐκλεκτοτέρων ιαμάτων τῆς Ιατρικῆς και Χειρουργικῆς τέχνης μέ μίαν βραχεῖαν και ἀκριβῆ ἐξήγησιν τῶν μεταλλικῶν ἡμιμεταλλικῶν, σιδηρῶν, ρητινωδῶν, κομμιδωδῶν, χυλισμάτων, ριζῶν, ξύλων και σπόρων, νεωστὶ προστεθεῖσαν· συναριθμούμενα μόνον εἰς τοῦτα και τά βότανα, και τά σύνθετα ιατρικά, και ἄλλα ὅποῦ εἶναι

* Μέρος τῆς μελέτης ἀνακοινώθηκε στό Συνέδριο «Φαρμακευτικά και ἀρωματικά φυτά: Παραδοσιακές χρήσεις και δυνατότητες ἀξιοποίησής τους», πού διοργανώθηκε ἀπό τό Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ἰνστιτοῦτο ΕΤΒΑ, τή Βιολογική Ἐταιρεία και τό Πανεπιστήμιο Κύπρου, Παραλίμνι Κύπρου, 21-25 Μαρτίου 1997.

¹ É. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18e siècle, τόμ. I, ὥρ. 328. Ο τίτλος τῆς ἵταλικῆς ἐκδόσεως εἶναι «Giovani Domenico Santorini, Istruzione intorno alle febri, Venetia 1734. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Η μεταφορά τῆς ἐπιστημονικῆς ιατρικῆς γνώσης μέσω τῶν ἔντυπων Ἑλληνικῶν βιβλίων κατά τήν ἐποχή του Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (1745-1821), Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 1996, σελ. 31. Όμοιώς στήν ἀνωτέρω διατριβή παραπέμπουμε και γιά τά ἀναφερόμενα στή συνέχεια βιβλία μέ φαρμακευτικά φυτά.

Η σελίδα τίτλου του βιβλίου «Διδασκαλία θεωρικοπρακτική περὶ πυρετῶν», Βενετία 1745

«Ακακίας ὅπός πηκτός, ἡ Δάκρυνον κυανωπόν Ἀκάνθης», χυμός ἀπό τὴν Αἰγυπτιακή Ἀκακία.

«Ἀλόη συκωτόν», «ἀπό ταῖς ρίζαις τῆς Ἀλόης δένδρου τῆς Ἀνατολικῆς Ἰνδίας».

«Ἀνθη, Μήκωνος ροιάδος, Νάρδου, Ροδιῶν, Χαμαιμήλου».

«Βενζοϊκός καθαρός χυμός ρητινώδης ἀπό ἓνα δένδρον τῆς Σουμάτρας».

«Γλυκυρρίζης»² ὅπός. «Τοῦτος ὁ χυμός εὐγάνεται ἀπό τὴν κερατινήν γλυκυρρίζαν καὶ μᾶς φέρνεται ἀπό τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Ὀλλανδίαν».

«Ἐύφορβιον κόμμι», στάζει ἀπό ἓνα δένδρον τῆς Ἀφρικῆς.

πολλά γνωστά. «Ολα ἐδῷ βαλμένα κατὰ ἀλφάβητον εἰς κοινήν χρῆσιν καὶ ώφελειαν τῶν φιλομαθῶν». Μάλιστα, πολλές φορές παρατίθεται καὶ τὸ ἵταλικό ὄνομα τοῦ φυτοῦ.

Στή συνέχεια ἀναφέρονται τὰ φαρμακευτικά φυτά, ὁ τρόπος συλλογῆς τους καὶ ἡ περιγραφή τῆς φαρμακευτικῆς τους οὐσίας:

«Ἀγαρικόν»³ «εἶναι μία ὑλὴ ἀμανιτώδης, λευκὴ εὐβριθύς... Συλλέγεται εἰς τό Δελφινάτον τῆς Κελτικῆς γῆς καὶ εἰς τά ὅρη τῶν Ἀλπέων ἀπό τους κορμούς καὶ ἄλλοτε ἀπό τους κλάδους τοῦ Λάρικος δένδρου».

² Μνημονεύεται ἀπό τὸν Διοσκορίδην, Περὶ ὑλῆς ἰατρικῆς, Βιβλίο Γ', α', ἔκδ. Curt Sprengel, Λειψία 1829, τόμ. 1, σελ. 338 καὶ ἀπό τὸν Γαληνό, Περὶ ἀντιδότων, Βιβλίον Α', ἔκδ. C. G. Kühn, τόμ. 14, Λειψία 1827, κεφ. ιστ', σελ. 101.

³ Ο Σωρανός, Γυναικείων Β 54, 2 ἀναφέρει τὴ γλυκύρριζα.

«Ιξός δρύινος».

«Κάφουρα. Άπο ένα δένδρον τοῦ Γιαπονίου ή τῆς Κίνας, στάζει εἰς κόκκους μία ύλη ρητινώδης, χοντρή, λευκή, ευφλεκτος, έλαφρά, εύθραστος, διαφανής, καθαρά».

«Κίνα - Κίνα. Αὗτη εἶναι ὁ φλοιούς ἐνός δένδρου αὐτοφυοῦς τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς Περουβίας».

«Μήκωνος ἡμέρου κεφαλαί».

«Ξυλάγιον ξυσμένον ἡ γουαγιάκος». «Τοῦτο εἶναι ἔνα ξύλον ὃποῦ φέρνεται ἀπό τὴν Ἀμερικήν, ἀπό τὰς νήσους ἔξαιρέτως τοῦ ἀγίου Δομινίκου καὶ ἀγίου Ιωάννου».

«Οπιον Θηβαϊκόν ἡ Μηκώνειον», χυμός ἀπό ἔνα εῖδος «μήκωνος κοινῆς εἰς τὴν Περσίαν, εἰς τὴν Ἀνατολίαν, εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὰς Ἰνδίας».

«Πολυπόδιον δρύΐνον»⁴, «εἶναι ρίζα ἐνός φυτοῦ λεγομένου πολυπόδιον...γεννᾶται εἰς τὰ παλαιά τείχη καὶ ἐπάνω εἰς τοὺς κορμούς τῶν παλαιῶν δένδρων καὶ μάλιστα τῆς δρυός».

«Ρίζα Ἀγγελικῆς», «ρίζα Ἀλθαίας», «ρίζα Βρυωνίας»⁵, «ρίζα Γιαλάπητης», «ρίζα Γεντιανῆς», «ρίζα Ἐλλεβόρου»⁶, «ρίζα Ἰπεκακουάννης», «ρίζα Πυρέτρου»⁷, «ρίζα Ἰριδος», «ρίζα Ἐπταφύλλου ἡ Τορμεντίλλης»⁸.

«Σάσσαφρος», ξύλον φυτοῦ ἀπό τὴν Ἀμερικήν.

«Σίλφιον», ἀπό ρίζες ἐνός δένδρου τῆς Περσίας βγαίνει ὁ κομμιδώδης καὶ ρητινώδης χυμός.

«Σκαμμωνία λαμπρά ἡ δακρύδιον»⁹, χυμός ἀπό ἔνα φυτόν λεγόμενον «Κομβόλβουλον Συριακόν».

⁴ Ο Θεόφραστος, *Περὶ φυτῶν ἱστορίας*, 9, 13, 6 σημειώνει ὅτι «φύεται ἐν ταῖς πέτραις».

⁵ Ως «ἀγριοκολοκύνθη» ἀποκαλείται στὴν ἀπλῇ ἑλληνικῇ ἀπό τὸν Γεώργιο Ζαβίρα, *Ὀνοματολογία βοτανική τετράγλωττος*, Πέστη, 1787, σελ. 12.

⁶ Ο Ἐλλέβορος ἀναφέρεται ἀπό τὸν Θεόφραστο, *Περὶ φυτῶν ἱστορίας* 9, 10.

⁷ Ως πύρεθρον καταχωρίζεται ἀπό τὸν Διοσκουρίδη, *Περὶ ύλης ὁ. π., Γ'*, Πρβλ. Π. Γ. Γενναδίου, *Φυτολογικὸν Λεξικόν*, Ἀθῆναι 1914, σελ. 816.

⁸ Ο Γ. Ζαβίρας, *Ὀνοματολογία ὁ. π.,* ἀποδίδει στὰ λατινικά τὸ «Ἐπταφύλλον» ως «tomentilla». Βλ. N. Κωστῆ, *Ἐγχειρίδιον Φαρμακολογίας*, Ἐν Ἀθήναις, 1855, σελ. 243, «Ἐπταφύλλου ρίζα, Radix Tomentillae».

⁹ Η Σκαμμωνία ἀναφέρεται στὴν Ἰπποκρατικὴ Συλλογὴ, ὅπως στὸ *Περὶ τῶν ἐντός παθῶν*, 15. Χρησιμοποιείται ἡ ἔκδοση Ἰπποκρατῆς, Ἀπαντα τὰ

«Στύραξ¹⁰ ύγρος», χυμός ἀπό δένδρο τῆς Ἀραβίας ὀνομαζόμενου «Ροσαμμάλου».

«Τερμινθίνη», στάζει ἀπό ἓνα ἐγχαραγμένον δένδρον τῆς Κύπρου καὶ τῆς Χίου ὀνομαζόμενο «Τερέβινθος ἢ Τέρμινθος».

«Τραγάκανθα»¹¹, ὁ χυμός στάζει ἀπό τὸ δένδρον τραγάκανθα «γνώριμον εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ συχνά εἰς τὴν Κρήτην, σιμά εἰς τὸ ὄρος τῆς Ἰδης».

«Ύποκιστιδος ὄπός»¹² «ἀπό ταῖς ρίζαις διαφόρων γενῶν τοῦ Κίστου φυτοῦ».

II. «ΝΟΥΘΕΣΙΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ»

Ο Γεώργιος Βεντότης, (1757-1795), μεταφράζει καὶ ἐκδίδει στά 1780 τὸ βιβλίο τοῦ Τισσό (Samuel Andre Tissot, 1728-1797) «Νουθεσίαι εἰς τὸν λαόν»¹³, ὅπου στό τέλος τοῦ δευτέρου τόμου καταχωρίζει ὁδηγίες γιὰ τὴν κατασκευὴ ἰατρικῶν συνταγῶν, στίς ὁποῖες περιλαμβάνονται καὶ φαρμακευτικά φυτά. Ἐνδεικτικά καταχωρίζονται δύο συνταγές: Ἡ πρώτη

ἔργα, Εἰσαγωγὴ, προεισαγόμενα ὑπό Γ. Κ. Πουρναροπούλου, ἐκδότης Ἀ. Μαρτίνος, Ἀθήνα, [1967]. Μνημονεύεται, ἐπίσης, ἀπό τὸν Θεόφραστο, Περὶ φυτῶν ὁ. π., 9, 1, 3 καὶ 9, 9 1 καὶ ἀπό τὸν Διοσκουρίδη, Περὶ ὑλῆς ὁ. π., Βιβλίον Δ', ρξη. Ὁ Ἀντώνιος Στρατηγός ὡς «Κομβόλβουλον» ἀποδίδει τὸν ὄρο «Convolvulus».

¹⁰ Μνημονεύεται ἀπό τὸν Σωρανό, *Γυναικείων* Γ, 29, 1 καὶ 39, 2, τὸν Διοσκορίδη, Περὶ ὑλῆς ἰατρικῆς, Βιβλίον Α', κεφ. θ' καὶ τὸν Γαληνό, Περὶ τῆς τῶν ἀπλῶν φαρμάκων κράσεως καὶ δυνάμεως, Βιβλίον Θ', ἔκδ. C. G. Kühn, τόμ. 12, Λειψία, 1826, σελ. 131. Ὁ Γ. Ζαβίρας, ὀνοματολογία..., ὁ. π., δέν ἀναφέρει λαϊκή ὀνομασία τοῦ στύρακος.

¹¹ Ἡ τραγάκανθα ἀναφέρεται ἀπό τὸν Θεόφραστον, Περὶ φυτῶν *ἱστορίας* 9, 1, 3, τὸν Σωρανό, *Γυναικείων* Β, 54, 2 καὶ ἀπό τὸν Διοσκουρίδη, ὁ. π., σελ. 362.

¹² Ὁ Διοσκουρίδης, ὁ. π., Βιβλίον Α', ρκζ' σημειώνει ὅτι «φύεται δέ παρά τάς ριζας τοῦ κίστου ἡ λεγόμενη ὑποκυστίς» καὶ μνημονεύεται ἀπό τὸν Σωρανό, *Γυναικείων* Α 50, 3, Γ 46, 1, Δ 38, 2.

¹³ Bλ. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18e siècle, τόμ. II, Παρίσι, 1928, ὁρ. 1018. Ὁ γαλλικός τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι: «Avis ou people sur la santé», με ἐκδόσεις στὰ ἵταλικά, πρίν ἀπό τὴν ἀντίστοιχη ἑλληνική, κατὰ τὰ ἔτη 1766, 1767, 1768, 1770, 1774. Οἱ συνταγές παρατίθενται στίς σελ. 242-244.

άναφέρει: «Ρετζίνι γιαλάππης, δύο, δύο σπηριά ἄλεσε το πολύ μέ δώδεκα ἡ δεκαπέντε σπηριά ζάχαρι καὶ ἔπειτα μέ τριά τέσσερα ἀμύγδαλα». Σημειώνεται πώς μπορεῖ νά δοθεὶ καὶ σέ παιδιά δύο χρονών. Ἡ δεύτερη συνταγή λέει: «Σύναξαι τό φθινόπωρον εἰς καιρόν εῦμορφον ἀγάρικον δρυός, ὅποῦ εἶναι ἐνα εἴδος μανιταρίου, τό ὅποιον ἀνθεῖ ἐπάνω εἰς αὐτό τό δένδρον». Δίνει τόν τρόπο ἐπεξεργασίας του καὶ χρησιμοποιεῖται, ὅπως ἀναφέρει, ως αἵμοστατικό διά νά «σφύγγει, ἐμποδίζει τήν χύσιν τοῦ αἷματος». Σημειώνει μέ ἔμφαση πώς «κάθε χωριάτης ἡμπορεῖ νά τό ἔχῃ μέ τήν αὐτήν εύκολίαν ὅποῦ τό ἔχει ὁ πλέον περίφημος χειροῦργος».

ΝΟΤΘΕΣΙΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ

Ἐίς διαφύλαξιν τῆς σωματικῆς
ὑγίειας παύν ὠφέλιμοι.

Πρότερον μὲν σωτερεῖσαι εἰς τὸν Γαλλικὸν
διάλεκτον, παρὰ τοῦ Κυρίου

ΤΙΣΣΟΤ,

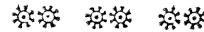
Ἐξ ἡς εἰς τὸν Γαλλικὸν μεταλλαγμέναις, ἐ^π
πλασταιον εἰς τὸν αἰσθητὸν τῷ Ελλήνων φρέσιν,
εΓΣ ΤΟΜΟΤΣ ΔΤΟ.

ΠΑΡΑ' ΚΥΡΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΕΝΤΟΤΗ,

Ἐίς Κοινὸν Ωφέλεια.

Νωὶ τὸ πρῶπον τύποις εκδεῖσαι, καὶ
ἐπιειδὲς διορθωθεῖσαι.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

αὖπ'. ΕΝΕΤΙΚΗ ΣΙΝ. 1780.

Παρ Νικολαφ Γλυκει πρ̄ εξ Ιων ιων.
Con Licenza de Superiori, e Privilegio.

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ βιβλίου «Νοτθεσίαι εἰς τόν λαόν», Βενετία 1780

III. «ΙΑΤΡΙΚΑΙ ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ»

Ο Διδάσκαλος τοῦ Γένους Γεώργιος Ζαβίρας (1744-1804) ἔχοντας διαπιστώσει ὅτι «ολιγώτατα συγγράμματα ἔχομεν περὶ ιατρικῆς» μετέφρασε καὶ ἐξέδωσε ἀπό τά οὐγγρικά, στά 1787, τό βιβλίο «Ιατρικαὶ παραινέσεις»¹⁴ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Πέστης Σαμουήλ Ράτζ (Samuel Ratz, 1744-1807). Στό βιβλίο καταχωρίζονται 181 συνταγές στά ἑλληνικά καὶ λατινι-

¹⁴ Βλ. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18e siècle, τόμ. II, ἀρ. 1199. Τό πρωτότυπο βιβλίο ἐκδόθηκε στήν Πέστη, στά 1778, ὅπως ἔχουμε τεκμηριώσει. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλον. «Ἡ ἀποδοχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς ιατρικῆς ἐπιστήμης μέσω τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς», στόν τόμο Πρακτικῶν, Ἡ ἐπιστημονική σκέψη στόν ἑλληνικό χώρο, 180ς - 190ς αι., Κέντρο Νεοελληνικῶν Έρευνῶν/Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1998, σελ. 331-346, καὶ σέ ἀνάτυπο.

ΙΑΤΡΙΚΑΙ ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΟΠΟΙΑΣ

Περίχορται τὰ αλέον συνεχέσερα καὶ κοινότερα
ἰσωτερικὰ πάθη, τὰ συμετά, καὶ αἱ Ἰατρικαὶ^{αὐτῶν.}

Ἄς ἴξι δοτο.

Εἰς Ὀυρανοῦ ιδίωμα δὲ Ἐβούλωτος,

ἢ εἰς Ἰατροφάρσορις ἄρτους.

Ρ Α Τ Ζ Σ Α Μ Ο Τ Η Λ

Ο καὶ τῆς Ἀνατομίας τῆς ἐν Πέσῃ Ἀκαδημίας
Διδούσας.

οὕτος δὲ πενταετος

διὰ νοσής ἀρπάγης τὸν Γένους ἡμέτερον, Μεταρρυθμίσας
ιεῖ τὴν ἀσθετικὴν γένους ὁλόκλητον

Π Α Ρ
ΓΕΩΡΓΙΟΤ ΙΩΑΝΝΟΝ ΖΑΒΙΡΑ
ΤΟΥ ΣΙΑΤΙΣΤΕΩΣ.

Τέκοις δὲ ἐκποθεσται στενὴ καὶ δεσμὴ^{τε}
τῆς αὐτούληφις αὐτῆς
ΚΤΡΙΟΤ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΖΑΒΙΡΑ.

Ἐν ΠΕΣΤΑ, πεντε.

ἐν Τιμογενδίᾳ τῇ ΚΩΝΣΤΦΟΤ ΔΕΥΤΝΕΡ.

Η σελίδα τίτλου του βιβλίου
«Ιατρικαὶ Παραινέσεις», Πέστη
1787

«κόνις τῆς ρίζης Ἐπταφύλλου», ἀρ. 32

«Ἀλιφασκέα», ἀρ. 35

«φύλλα τοῦ Νηκοτιανοῦ χόρτου, φύλλα Σέννης», ἀρ. 42

«Γλυκόρριζα», ἀρ. 53

«ἄνθη Χαμαιμήλων», ἀρ. 92

«Κάφουρα», ἀρ. 93

«ρίζα Πολυγάλου¹⁵, Λιχεῖνα ισλανδικήν», ἀρ. 96

¹⁵ Ο Γ. Ζαβίρας, *Όνοματολογία Βοτανική*, 1787, στήν ὀνομασίᾳ «Ἐρπυλλον παραθέτει ἐπί πλέον καὶ τὴν ἀπλῆ ὀνομασία «ματερίνα». Τὸν «Ἐρπυλλο μνημονεύει ὁ Θεόφραστος, *Περὶ φυτῶν ἱστορίας*, 6, 1, 1 καὶ 6, 7, 2, καὶ ὁ Διοσκουρίδης, *Περὶ ὕλης ιατρικῆς*, ὁ. π., σελ. 386. Πρβλ. II. Γ. Γενναδίου, *Φυτολογικόν Λεξικόν*, 1914, σελ. 310, ὅπου σημειώνεται ὅτι κατά τὸν Σπρένγκελ ὁ τοῦ Θεοφράστου «Ἐρπυλλος» πρέπει νά είναι ἡ Καλαμίνθη ἡ πολιά.

¹⁶ «Πολυγάλον» είναι τό ὄνομα γένους νομευτικῶν φυτῶν, που θεωροῦνται ως γαλακτοπαραγώγα. Μνημονεύεται ἀπό τὸν Διοσκουρίδη, ὁ. π., βιβλίον Δ', ρμ'. Βλ. Δημ. Καββάδα, *Εἰκονογραφημένον Βοτανικόν-Φυτολογικόν Λεξικόν*, Αθῆναι 1954, τόμ. Ζ', σελ. 3207.

κά, που πολλές ἀπό αὐτές περιέχουν φαρμακευτικά φυτά. Συχνά σημειώνει καὶ τὸν τρόπο χρήσεως τοῦ φαρμακευτικοῦ φυτοῦ.

Ἐνδεικτικά ἀναφέρονται μερικά φυτά, που περιέχονται στὶς ἀριθμούμενες συνταγές:

«φύλλα Μολόχης», ἀρ. 3

«ρίζα Ἀλθαίας καὶ φύλλα Ἀλθαίας», ἀρ. 8

«ρίζα Ἀγρώστεως, ρίζα Ὁξαλίδος», ἀρ. 9

«κόνις τοῦ Περουβιανοῦ φλοιοῦ, ὕδωρ τοῦ Πηγάνου», ἀρ. 19

«Πήγανον, Σκόρδιον, Μελισσόχορτον, Ἐρπυλλον¹⁵», ἀρ. 20

«ὕδωρ τῶν ἀνθῶν τῆς Μήκωνος ροιαδοῦ», ἀρ. 27

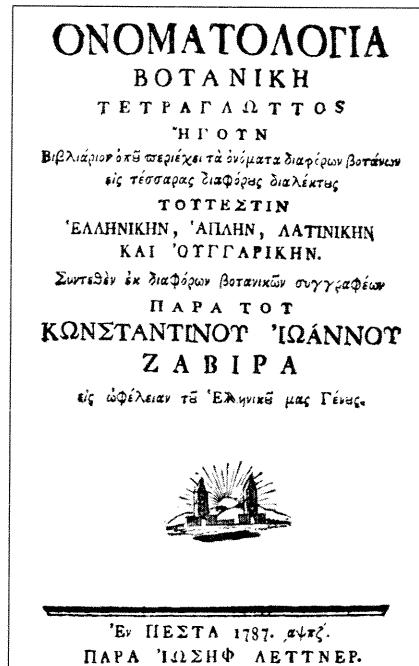
«κόνις τῆς Τραγακάνθης», ἀρ. 30

- «Σκαμμωνία», ἀρ. 108
 «ρίζα τοῦ Ἀρκείου», ἀρ. 109
 «Ἀγαρικόν», ἀρ. 127
 «ἐκχύλισμα Ἀκονίτου¹⁷», ἀρ. 167
 «ρητίνη τῆς Παραδόξου ρίζης (Jalap)¹⁸», ἀρ. 175
 «κόνις τῆς ρίζης τῆς ἀγρίας Νάρδου (Valeriana)», ἀρ. 181.

IV. «ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΒΟΤΑΝΙΚΗ»

Τήν ἵδια χρονιά, ὁ Γεώργιος Ζαβίρας γιά νά βοηθήσει τούς συμπατριώτες του νά γνωρίσουν τά ὄνόματα τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν, πού χρησιμοποιούνταν στίς ιατρικές συνταγές καί γιά νά μποροῦν καί οἱ ἴδιοι οἱ ὀσθενεῖς νά παρασκευάζουν τά φάρμακά τους μέ τά φαρμακευτικά φυτά, δημοσιεύει τό βιβλίο «Ὀνοματολογία βοτανική τετράγλωττος»¹⁹, πού ἀποτελεῖ, ὅπως σημειώνει, μάλιστα, στόν πρόλογό του ώς «ἡ πρώτη ἀπόπειρα ὅπου ἔγινεν εἰς τό γένος μας περὶ Βοτανικῆς».

Παραθέτει περί τά 700 ὄνο-

Ἐν ΠΕΣΤΑ 1787. αὐτό.
 ΠΑΡΑ ΙΩΣΗΦ ΛΕΤΤΝΕΡ.

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ βιβλίου «Ὀνοματολογία βοτανική», Πέστη 1787

¹⁷ Τό ἀκόνιτον μνημονεύει ὁ Θεόφραστος, *Περί φυτῶν ὁ. π.*, Βιβλίον 9, 16, 4, ὁ ὄποιος ἀκόμη, σημειώνει ὅτι «φύεται δε πανταχοῦ καί οὐκ ἐν ταῖς Ἀκόνιτοις μόνον, ἀφ' ὧν ἔχει τήν προσηγορίαν αὗτη δέ ἐστι κάμη τις τῶν Μαριανδινῶν» (Βυθινίας).

¹⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζει ὅτι ὁ Ζαβίρας χρησιμοποιεῖ γιά τόν ὄρο «γιολάπα» τόν ἑλληνικό ὄρο «παράδοξος ρίζα».

¹⁹ Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ἡ μεταφορά τῆς ἐπιστημονικῆς ιατρικῆς γνώσης... ὁ. π.*, σελ. 46.

ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

ΒΟΤΑΝΙΚΗ.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ.

A	Βρότονος	Α	Βρότονον
αγάθος	ξυλαίη	αγάθον	ξυλαίη
άγακιν	αγακόν	άγακη	αγακή
άγγεική	άγγεικα	άγγεικη	άγγεικη
5 αγγέτον	συμεικού	5 αγγέτον	συμεικού
άγνις	λινή αρίσ	άγνις	λινή αρίσ
άγνιπλαις	φυγιαλαία	άγνιπλαις	φυγιαλαία
άγρια νάρδος	άγρια νάρδος	άγρια νάρδος	άγρια νάρδος
άγιος ιστική ανοι	άγιοστης ανοι	άγιοστης ανοι	άγιοστης ανοι
10 άγιοις πανοι	άγιοις πανοι	άγιοις πανοι	άγιοις πανοι
άγωσις	άγωσις	άγωσις	άγωσις
άγωσις παριστεις	άγρια παριστεις	άγρια παριστεις	άγρια παριστεις
άγχεια	καλοβάψε	άγχεια	καλοβάψε

ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

ΒΟΤΑΝΙΚΑ.

ΑΓΓΛΙΚΑ.

A	brotanum	I	ilen - faja,
αγάλλοχον	agallochum.	aloes - fū,	
άγακιν	agaricum	tölg - gömba,	
άγγεική	angelica	angyal - gökér,	
5 αγγέτον	ageratum	maj - gyúgyito - fu.	
άγνις	vites f. agnus castus	abraham - fija,	
άγνιπλαις	olea sylvestris	vad - olay - fū,	
άγρια νάρδος	valeriana sylvestris	matska - gyökér,	
άγιος ιστική ανοι	jura sylvestris	vad - rutá,	
άγιοις πανοι	10 origanum sylvestre	vad gyopár,	
άγωσις	gramen	pejje vägj - pörje.	
άγωσις παριστεις	gramen parnassi	kávi maj - fu,	
άγχεια	anchnula	vad ökör - nyelv,	
ασαρέκης.	adulares		

a 2

Η άρχη του καταλόγου της Όνοματολογίας Βοτανικής, Πέστη 1787

ματα φαρμακευτικών φυτών στά έλληνικά, στή δημώδη γλώσσα, στά λατινικά και ουγγρικά, μέ σκοπό, όπως έπεξηγεί στόν πρόλογό του, νά δώσει τή δυνατότητα σέ κάθε ἀνθρωπο νά καταλαβαίνει τό φαρμακευτικό φυτό, τό όποιο ὀναγράφεται στή συνταγή και νά μπορεί νά παρασκευάσει μόνος του τό φάρμακο. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ό ἀσθενής θά ἀποφεύγει νά τά ἀγοράζει στά «Φαρμακοπωλεῖα μέ βαρυτάτην τιμήν», ἐφ' ὅσον πολλά ἀπό αὐτά τά φαρμακευτικά φυτά βρίσκονται στούς ἀγρούς και μπορεί νά τά συλλέγει.

V. «ΓΕΩΠΟΝΙΚΟΝ»

Τό βιβλίο τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου «Γεωπονικόν»²⁰, τό όποιο εἶχε πολλές ἐπανεκδόσεις κατά τήν ἐποχή τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, στίς ὁδηγίες του γιά τήν ἀντιμετώπιση διαφόρων παθήσεων παραθέτει συνταγές μέ φαρμακευτικά φυτά.

²⁰ Βλ. Ἀγαπίου Λάνδου, Γεωπονικόν, Βενετία 1643. Ἐπιμέλεια κειμένου-Εἰσαγωγή-Σχόλια-Γλωσσάριο, Δέσποινας Κωστούλας, Βόλος 1991.

Ίδιαίτερα, μερικές φορές δίνει οδηγίες γιά τόν τρόπο χρησιμοποιήσεως τών φαρμακευτικών φυτών και τήν παρασκευή τών συνταγών τους.

Ένδεικτικά άναφέρονται δύο παραδείγματα: Στό πρώτο δίνει οδηγίες «Διά νά μήν αἰσθάνεται πόνον τινάς ὅταν κόπτουν τήν σάρκαν του»²¹, ὅπου γράφονται τά ἔξης: «Στούπισε τό χόρτον, ὃπού λέγουν οἱ φράγκοι τσικούτα»²² καὶ οἱ Ἑλληνες κώνειον, καὶ μέ τόν ζωμόν του ἀλειψε τό μέλος, ὃπού μέλει νά κόψης, καὶ τότε δέν γρικᾶς τόν πόνον ὄλοτελα».

Καὶ στό δεύτερο παράδειγμα: «Εἰς σχίσμα ὃπού ἔχουσι τά χείλη ἡ ἄλλην ἀσθένειαν»²³, συνιστά «Βάλε δραγάντε»²⁴ εἰς τό ροδόσταμα νά λύσῃ, εἰς τό ὅποιον βάλε γλυκάνισον, καὶ μετ' ἐκεῖνο τό ροδόσταμα πλύνε τά χείλη σου. Καὶ ἐάν θέλης νά ἐβγάνη καλήν μυρωδίαν τό στόμα σου, μάσε νηστικός βληχουνίου²⁵ σκόνην ἡ σελινόσπορον».

VI. «ΔΙΑΙΤΗΤΙΚΗ»

Ο Κωνσταντίνος Μιχαήλ στό βιβλίο του «Διαιτητική»²⁶, 1794, περιλαμβάνει κεφάλαιο μέ τίτλο «Περί χόρτων», (σελ. 205-217), ὅπου μνημονεύεται ἡ ἐπίδραση τους στόν ὄργανισμό τοῦ ἀνθρώπου. Αναφέρονται τά «Σπαράγγια», τά «Σπανάκια», ἡ «Μολόχα», γιά τήν ὅποια παρατηρεῖ ὅτι «ὅ

²¹ Στήν ἔκδοση τῆς Κωστούλας, ὁ. π., σελ. 243.

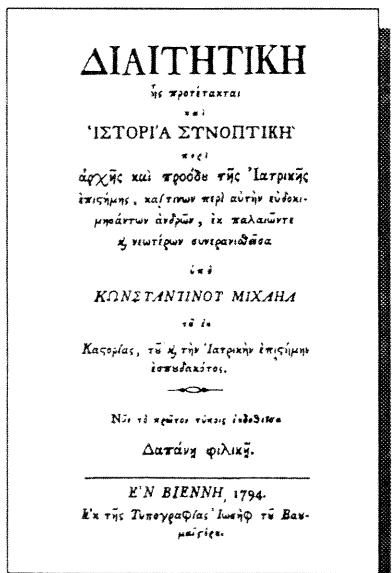
²² Ή λατινική ὄνομασία τοῦ κωνείου είναι «cicuta», ἡ ὅποια μνημονεύεται καὶ ἀπό τόν Διοσκουρίδη, *Περί ὑλῆς ιατρικῆς*, ἔκδ. Curt Sprengel, Λειψία 1829, τόμ. 1, Βιβλίον δ', σελ. 575.

²³ Στήν ἔκδοση τῆς Κωστούλας, ὁ. π., σελ. 268.

²⁴ Είναι ἡ ιταλική λέξη dragante, πού σημαίνει τό κόμι τοῦ φυτοῦ τραγάκανθα ἡ ἀστράγαλος.

²⁵ Τό «Βληχούνιον», είναι ὁ Ἦδυοσμος ὁ γληχων, βλ. Π. Γ. Γενναδίου, *Λεξικόν Φυτολογικόν*, Ἀθήνα, 1914, ἐπανατύπωση 1997, σελ. 409.

²⁶ Γ. Λασᾶ-Α. Χατζηδήμου, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795*, Ἀθήνα, 1970, ἀρ. 162, σελ. 285-287. Γιά τόν ἐκ Καστορίας ιατρό Κων. Μιχαήλ (1751-1816) καὶ τό βιβλίο του «Διαιτητική», βλ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Ἡ πρώτη Ιστορία τῆς Ιατρικῆς στήν ἑλληνική γλώσσα*, Ἀθήνα, 1974, ὅπου καὶ σχετική βιβλιογραφία.

Η σελίδα τίτλου του βιβλίου «Διαιτητική», Βιέννη 1794

τίς ἐργασίες τοῦ Βιεννέζου ιατροῦ καὶ φαρμακολόγου κοιθηγητοῦ Σταίρκ (Anton Stoerck, 1731-1803) γιά τά φαρμακευτικά φυτά, ὅπως Κώνειον, Στραμώνιον, Κολχικόν καὶ τή χρησιμοποίησή τους στή θεραπευτική³⁰.

Πυθαγόρας χόρτον ιερώτατον ταύτην ὠνόμασε», τό «Μαρούλιον», τό «Μάλαθρον»²⁷, γιά τό όποιο γράφει ὅτι «καθαρίζει τό φως τῶν ὄμματίων, διά τοῦτο καὶ τήν ὄνομασίαν ἔλαβε, καὶ μάλαθρον ὠνομάσθηκεν, ἀπό τοῦ μάλα δηλαδή θεωρεῖν». Ἐπίσης, τά εἰδη τοῦ «Τεύκλου, ἥτοι Παζίου», τό «Πετροσέλινον», αἱ «Οξυνίθραι», ἥ «Κράμβη»²⁸ παραπέμποντας καὶ στόν Θεόφραστο, τό «Κιχώριον», αἱ «Ἀγγινάραι», τό «Κρομμύδιον», τό «Ρεπάνι», τό «Πράσον», ὁ «Χρένος»²⁹, τό «Σκόρδον», τά «Κολοκύνθια», τό «Σινάπι». Ἐπίσης, μνημονεύει

²⁷ «Μάλαθρον» καὶ «μάραθον» είναι κοινή ὄνομασία γιά τό «φαινίκουλον». Ως «μάραθον» ἀναφέρεται ἀπό τόν Θεόφραστο, Περί φυτῶν ιστορίας, Βιβλίον 1, 11, 2, καθώς ἐπίσης, στό «Ἰατροσοφικόν» τοῦ Μητροφάνους (1790-1867) τῆς Ιερᾶς Μονῆς Μαχαιρᾶς Κύπρου, Λευκωσία 1924, σελ. 71. Πρβλ. Ἐμμ. Κριαρᾶ, Λεξικό τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημώδους Γραμματείας, τόμ. Θ', Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 338 λημμα «μάραθον».

²⁸ Τήν «κράμβη» μνημονεύει ἡ Ἰπποκρατική Συλλογή, Γυναικείων Δεύτερον 14 (123) καὶ ὁ Σωρανός, Γυναικείων Β, 8, 4 καὶ Γ, 29, 2.

²⁹ Κοινή ὄνομασία γιά τήν «Κοχλεαρία τή φαρμακευτική», ὅπως ἐπίσης «κράνο», «κρένο», μέ τοντικές καὶ ἀντισκορβούτικές ιδιότητες. Μνημονεύεται ἀπό τόν Θεόφραστο, Περί φυτῶν ὁ. π., Βιβλίον 3, 2, 1.

³⁰ Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Ή πρώτη Ιστορία τῆς Ἱατρικῆς...ο. π., σελ. 133-134.

VII. «ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΩΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΘΕΡΑΠΕΥΕΤΑΙ ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟΝ ΠΑΘΟΣ»

Ο ιατρός Ιωάννης Νικολίδης κυκλοφόρησε τό βιβλίο του «Έρμηνεία περί τοῦ πῶς πρέπει νά θεραπεύεται τό γαλλικόν πάθος, ἥγουν ἡ μαλαφράντζα»³¹, Βιέννη 1794. Παραθέτει ἔναν «Κατάλογο ὅλων τῶν ἀπλῶν ιατρικῶν, χόρτων, ριζῶν, καὶ τά ἑξῆς. Ὁποῦ περιέχονται μέσα εἰς ταῖς ρετζέταις, ὅποῦ εὑρίσκονται μέσα εἰς τήν παροῦσαν Έρμηνείαν. Συνθεμένος κατ' ἀλφάβητον ρωμαϊϊκα καὶ λατινικᾶ» (σελ. 194-199).

Συγκεκριμένα ἀναφέρει: «Ἄγαρικόν ἄσπρον», «Ἄγριαδα», «Ἄγριμονία»³², «Ἄγριομυρτιά», «Ἄειζων μέγα»³³, «Ἀκόνιτον», «ἄλας Ἀψινθιας (ἄλας Πολυχρηστον)», «Ἀλθαία (Ἄγριομολόχα)», «Ἀλιφασκία (φασκομηλιά)», «Ἀλόν σουκκοτρινή», «Ἀρνικα»³⁴, «Ἀψινθία», «Βάλσαμον τῆς Μέκκας», «Γιαλάππα», «ρετζίνι Γιαλάππας», «Γλυκόρριζα», «Γογγύλι ἄσπρον», «Γρατζίολα, Gratiola», «Δαμάσκηνα ξηρά», «Ἡδύοσμος», «Ἴξός δρέινος», «Κανέλλα», «Καπνοχόρτι», «Κίνα Κίνα (κόρτεξ Περούβιάνους)», «Κολοκυνθίδα», «Κουφοξυλέα (Σαμπούκους, Βουζουλιά, Sambucus)»³⁵, «Κριθάρι ὡμόν», «Κρόκος (Σαφράνι)», «Κυδωνόσπορος», «Κώνειον (Μαγγούτα) Cicuta», «Λιναρόσπο-

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

περὶ τῶν περίπουνά διερευνετώ
ΓΑΛΛΙΚΟΝ ΠΑΘΟΣ,
ἥγετο, ἦ

ΜΑΛΑΦΡΑΝΤΖΑ

ΜΕΡΟΣ ΑΕΥΤΕΡΟΝ,

Εἰς τὸ διόπον περιέχονται Θεραπείαι τραπεζικαὶ Αγρίδων, ὃποι ἐπαναχαὶ ἀπὸ τὴν φρεσκαποκήν Γονόρροαν τῶν Ανδρῶν, καὶ ἀπὸ τὴν φροδιστικὴν Δεκατρίσσιαν τῶν Γυναικῶν.

Αἱ ἀναθετέουσαι, ϕ. Σεραπείαιν καθὲ διήμερον τὸ Πάσχα
ἀπὸ τὴν αὐγῇ ἐν τῷ τέλον τεραῖον ἡμέρας καὶ ἐπειδὴ
παρέλεγμα, ϕ. καθεδρίγαντες καθὲ ἀπλὸν ἀνθρώπον,
ἐπὶ Σίλινα μαρμῆρον, ϕ. νὰ κάμη μὲ φρέλος ἀπὸ τὰς
Θεραπείας ἢ ἐκ τῶν καυτούσιον, ἢ εἰς ἄλλον τινά.

Πόνημα
ΓΩΑΝΝΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ τῷ ΠΝΔΑΦ,
καὶ λ. καὶ λ. εξα.

Τυπωμένον μὲ Εξοδάτε.

Ἐν Βιένη τῆς Αυστρίας. 1794.
Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Ιανεῖφ τῇ Βαυμακίτσῃ.

Ο τίτλος τοῦ βιβλίου «Έρμηνεία περί τοῦ πῶς πρέπει νά θεραπεύεται τό γαλλικόν πάθος», Βιέννη 1794

³¹ Γ. Λαδᾶ-Α. Χατζηδήμου, Έλληνική Βιβλιογραφία, δ. π., ἀρ. 164.

³² Δημώδης ὀνομασία τοῦ φυτοῦ «Ἄγριμόνιον τό εὐπαστόριον» τῆς οἰκογενίας τῶν ροδιδῶν.

³³ Η κοινή ὀνομασία εἶναι «Ἀμάραντος». Ο Γ. Ζαβίρας, Όνοματολογία Βοτανική, σελ. 4, ἀναφέρει καὶ τήν ἀπλή ὀνομασία «παλοβότανον».

³⁴ Μεταφέρει τή λατινική ὀνομασία arnica, ὥπως στή σελ. 154.

³⁵ Ως «ἀκτή» ἀναφέρεται ἀπό τόν Θεόφραστο, Περὶ φυτῶν ίστορίας 1, 8, 1, ἐκδοση Loeb Classical Library, London 1980, τόμ. 2, Index of plants, σελ. 438.

ρος», «Μακεδονίσι (Πετροσέλινουμ)»³⁶, «Μάκος (κεφάλι Παπαρούνας ἄσπρης», «Μάλαθρον», «Μάννα», «Μαστίχη», «Μελίλωτον, (Μελιλότους)»³⁷, «Μιάμπαλη», «Μολόχα», «Μυροβάλανα», «Μύρρα», «Ξυλοκέρατα», «Ξυνίθρα»³⁸, «Οξυάκανθα»³⁹ (Βέρβερις), «Οξυφοινίκια», «Πεντάνευρον μυτερόν», «Πήγανος», «Πολύγαλα», «Ρεβέντι (Ρεοβάρβαρον)»⁴⁰, «Ριβέσια», «Σαρσαπαρίλλα», «Σάσσαφρας», «Σέλινον», «Σέννα», «Σκαμμωνία», «Σκάρφη μαύρη»⁴¹, «Σκόρδιον», «Σπαράγγι», «Συκάμινα», «Σύμφυτον μέγα», «Τερεβίνθινα», «Τηλιδόσπορος (Μοσχοσίταρον)», «Τριαντάφυλλον», «Φλάμμουλα Ίοβις», «Φλόμος», «Χαμόμηλα κοινά».

Όμοιώς, ό Ιωάννης Νικολίδης σημειώνει και «Περί κατασκευῆς μερικῶν ἰατρικῶν, ὅπου ἐμβαίνουν εἰς ταῖς ἀνωτέρῳ ρετζέταις, καὶ πρέπει νά τά ἔχῃ τινάς προετοιμασμένα εἰς τὸν καιρόν τους», (σελ. 166-190). Ἐπίσης, παραθέτει και ὁδηγίες «Περί τοῦ πότε πρέπει νά συνάζωνται τά χόρτα, αἱ ρίζαις, τά φύλλα, καὶ τά λοιπά. Καὶ πῶς πρέπει νά ξηραίνωνται καὶ νά φυλάγωνται», (σελ. 200-201). Ἀς σημειώθει ὅτι συμβουλεύει τὸν ἀναγνώστη, ό όποιος θά φτιάχνει τά ἰατρικά, νά κολλᾶ

³⁶ Ως «Πετροσέλινον» καὶ στὴν ἀπλῇ γλώσσα ώς «Μακεδονῆσι» μνημονεύεται ἀπό τὸν Ζαβίρα, Ὄνοματολογία..., ὁ. π., 1787, σελ. 44.

³⁷ Ο Γ. Ζαβίρας, Ὄνοματολογία... ὁ. π., ἀναφέρει καὶ τὴ δημώδῃ ὄνομασίᾳ «Ἀγριονυχάκι». Τό «μελίλωτον» μνημονεύεται στὴν Ἰπποκρατική Συλλογή, Περὶ ἑλκῶν 19, Γυναικείων Δευτερον., 210, ἀπό τὸν Ἀρεταῖο, Ὁξέων νούσων θεραπευτικόν, Βιβλίον Α I, 25, τὸν Σωρανό, Γυναικείων Β 52, 3 καὶ Γ 13, 1.

³⁸ Κοινὴ ὄνομασία τοῦ φυτοῦ «Λάπαθον».

³⁹ Αναφέρεται ἀπό τὸν Διοσκουρίδη, Περὶ ὑλῆς ἰατρικῆς, Βιβλίον Α', ρκβ'. Πρβλ. Π. Γ. Γενναδίου, Φυτολογικόν λεξικόν, Ἐν Ἀθήναις, 1914, ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1997, σελ. 552.

⁴⁰ Ως «ραβέντι» ἀναφέρεται τό φαρμακευτικό φυτό «ρῆον», τό όποιο ὅμως καὶ «Ρᾶ» ἀποκαλεῖται ἀπό τὸν Διοσκουρίδη, Περὶ ὑλῆς ἰατρικῆς, Βιβλίον Γ', β', τὸν Γαληνό, Περὶ τῆς τῶν ἀπλῶν φαρμάκων κράσεως καὶ δυνάμεως, Βιβλίον VII, ἔκδ. Kühn, τόμ. 12, σελ. 112.

⁴¹ Κοινὴ ὄνομασία τοῦ «Ἐλλεβόρου», πού ἀναγράφεται καὶ ἀπό τὸν Γ. Ζαβίρα, Ὄνοματολογία..., ὁ. π., σελ. 18.

ἔνα χαρτί μέ το ὄνομα τοῦ ιατρικοῦ γιατί «ἀλλειῶς ἡμπορεῖς νά πέρνης ἄλλο ἀντίς διά ἄλλο μέ μεγάλην βλάβην τῆς υγείας σου» (σελ. 190).

Καταχωρίζει 76 συνταγές, (σελ. 82-165) μέ φαρμακευτικά φυτά στά λατινικά, τίς δόποιες μεταφράζει στά ἑλληνικά μέ ἐπεξηγηματικά σχόλια γιά τά διάφορα ἀφροδισιακά πάθη. Έτσι ἔχουμε καί τό ἀντίστοιχο λατινικό ὄνομα γιά τά φαρμακευτικά φυτά. Τό κείμενο καί τίς συνταγές αὐτές τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ σέ σχετική ἀνακοίνωσή μας, ὁ Νικολίδης ἔχει μεταφράσει ἀπό τό βιβλίο τοῦ Anton Stoerk «Praecepta Medico-Practica»⁴². Ή δεύτερη ἔκδοση στά λατινικά ἐκδόθηκε στά 1791, ἔκδοση ἡ ὅποια ἐντοπίσθηκε στή Βιβλιοθήκη τῶν Μηλεῶν Πηλίου⁴³ (αὐτοψία). Κατ' αὐτόν τόν τρόπο διαπιστώνεται γιά ὀκόμη μία φορά ὅτι ἡ ἐπιστημονική ιατρική γνώση μεταφερόταν στόν ἑλληνικό χῶρο καί μέ τά ἐντυπα ἑλληνικά βιβλία.

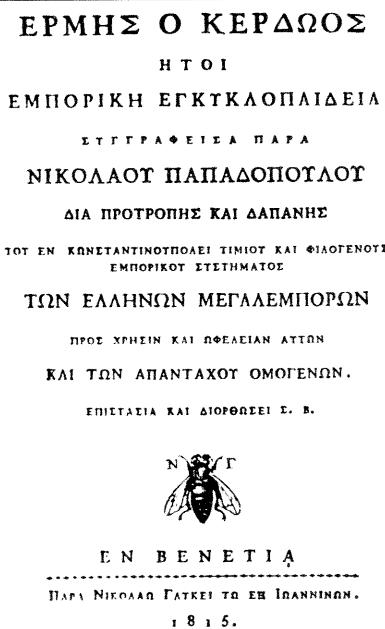
VIII. «ΕΡΜΗΣ Ο ΚΕΡΔΩΟΣ»

Ο Νικόλαος Παπαδόπουλος⁴⁴ κυκλοφόρησε στή Βενετία, τό 1815, τό βιβλίο «Ἐρμῆς ὁ Κερδῶος ἢτοι Ἐμπορική Ἐγκυλοπαιδεία», ὅπου περιλαμβάνει στούς δύο πρώτους τόμους τό «Λεξικόν τῆς Ἐμπορικῆς ὕλης», στό ὅποιο μνημονεύονται καί

⁴² Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ιωάννης Νικολίδης καί Anton Stoerck. Ταύτιση κειμένου τῆς Ἐρμηνείας περί τοῦ πῶς πρέπει νά θεραπεύεται τό γαλλικόν πάθος, ἥγουν ἡ μαλαφράντζα, Βιέννη 1794». Στον τόμο Πρακτικῶν τοῦ Πανελλήνιου Συνεδρίου: *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Ἀπόπειρα μιᾶς νέας ἐπιστημονικῆς συγκομιδῆς, (Κοζάνη 8-10 Νοεμβρίου 1996), Κοζάνη, 1999, σελ. 119-141. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η μεταφορά τῆς ἐπιστημονικῆς ιατρικῆς σκέψης μεσώ τῶν ἐντύπων ἑλληνικῶν βιβλίων κατά τήν ἐποχή τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (1745-1821)*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 1996, σελ. 49.

⁴³ Βλ. Δημ. Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, *Κατάλογος παλαιῶν ἐντύπων τῆς Ιστορικῆς Βιβλιοθήκης Μηλεῶν Πηλίου*, Αθήνα, 1993, ἀρ. 666, σελ. 145.

⁴⁴ Βλ. τήν ἀνατύπωση τοῦ βιβλίου ἀπό τό Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1989, τόμοι Α' - Δ'. Πρβλ. Τριαντ. Σκλαβενίτη, *Τά ἐμπορικά ἐγχειρίδια τῆς Βενετοκρατίας καί Τουρκοκρατίας καί ἡ Ἐμπορική Ἐγκυλοπαιδεία τοῦ Νικολάου Παπαδοπούλου*, Αθήνα, 1991, σελ. 55-74.

Ο τίτλος του βιβλίου «Έρμης ο Κερδώος», Βενετία 1815

- χονδρούς κορμούς και κλόνους των παλαιών δένδρων λάρικος (είδος δαδιάς) και δρυός».
- «Αγγελική, Συριακή ρίζα», «χόρτον πολύχρηστον είς τήν ιατρικήν».
- «Ακαγιού», δένδρο της Αμερικής, τό ἔλαιον ἀπό τόν φλοιό τοῦ καρποῦ συνιστάται γιά τή γάγγρανα, τή ψώρα, γιά τά δερματικά πάθη.
- «Ακακία», ἀπό αὐτό τό δένδρο ἀποστάζει τό «ἀραβικόν κόμμι». «Αλθαία, (δενδρομολόχα)», «χρησιμεύει ως μαλακτική, στηθική». «Αλόη», «Οι ιατροί τήν μεταχειρίζονται ως ἐξαίρετον καρδιακόν ἐναντίον τῆς παραλυσίας», «αἱ μαῖαι (μαμαί) διά νά κατεβάσουν τά λόχια τῶν γυναικῶν».
- «Αμωμον», «είδος καρποῦ, φερομένου ἀπό τάς Ίνδιας... χρήσιμος είς τήν Ιατρικήν καὶ τήν σύνθεσιν τῆς θηριακῆς».
- «Ανανάς», «οἱ ιατροί τόν μεταχειρίζονται δι' ἀντιμελαγχολικόν, δυναμωτικόν τῆς καρδίας καὶ τοῦ στομάχου, ὠφέ-

πολλά φαρμακευτικά φυτά. Στόν πρόλογο τοῦ «Λεξικοῦ» σημειώνει ὅτι «συνερανίσθη ἀπό τά ἐγκριτότερα Γαλλιταλικά ἐμπορικά συγγράμματα, μέ προσθήκην τῶν γνωστοτέρων εἰς ἡμᾶς εἰς τά ἐντόπια προϊόντα». Περιγράφει τό φυτό, ποῦ φύεται καὶ ποιές εἶναι οἱ χρήσεις του στήν ιατρική.

Μνημονεύονται τά ἀκόλουθα φυτά:

«Ἀγάλοχον, εἶδος ἔυλαλόης», «συναριθμεῖται εἰς τά ἐξαίρετα καρδιακά ιατρικά». Σημειώνει ὅτι δόθηκε αὐτή ἡ ὄνομασία ἀπό τούς ἀρχαίους ἐπειδή «κινεῖ καὶ ἄγει τά λόχια τῶν γυναικῶν»

«Ἀγαρικόν», «παρασάρκωμα γινόμενον ως μανητάρι εἰς τούς

λιμον εἰς τήν δυσουρίαν καὶ πέτραν καὶ ἀντιφάρμακον θαυμάσιον, μάλιστα εἰς τὰ μανητάρια».

«*Ἄνισον*», ό σπόρος του «διά τοῦ πιεστηρίου τό ἔλαιον ἀποστάζει...εῖναι καρδιακόν, ώφελιμον εἰς τόν στόμαχον στηθικόν καὶ χωνευτικόν».

«*Ἄσαρον*⁴⁵, τό ὅποιον καὶ Νάρδος ἀγρία καὶ Ἀσκληπιάς λέγεται», ἔχει «δυνάμεις...ἀλεξητηρίαν, διαφορητικήν, ἐξανοικτικήν καὶ ἀνθυστερικήν. Ωφελεῖ εἰς τάς λοιμικάς περισσότερον ἀπό τήν *Κίναν*».

«*Ἀσπάλαθος*⁴⁶, «εἰς τάς ἄφθας, πληγάς τοῦ στόματος».

«*Γάλβανον*», «κόμμι ἀποστάζον ἀπό τά χαράγματα ναρθηκώδους δένδρου τῆς Ἀραβίας καὶ Συρίας, ἐπονομαζομένου Νάρθηκος Γαλβανοφόρου. Παρά τῶν προγόνων μας ὠνομάζετο *Χαλβάνη*⁴⁷. Ὁστόσο, σημειώνεται πώς ὁ ὄρος *χαλβάνη* εἶναι «ἄρμοδιωτέρα». «*Χρησιμεύει πολύ εἰς τήν ιατρικήν, μάλιστα διά ἔμπλαστρα*».

«*Γεντιανή*», «δύω ἀπό τά εἴδη τοῦ χόρτου τούτου ὀνομαζόμενα παρά τοῦ Τουρνεφόρτου⁴⁸, τό μέν *Γεντιανή Μείζων*, τό δέ *Σταυρωτή*, χρησιμεύουν εἰς τήν *Ιατρικήν* μέ τήν πολύχρηστον ρίζαν των... ἐναντίον τῶν λοιμικῶν παθῶν.

⁴⁵ Ο Γ. Ζαβίρας, *Όνοματολογία Βοτανική τετράγλωττος*, Πέστη, 1787, σελ. 10, σημειώνει ὅτι «*Ἄσαρον*», «εἴδος ἀγρίας νάρδου», ἐνῷ γιά τό «*Ἀσκληπιάς*» ὅτι εἶναι «εἴδος δριγάνου». Ο Διοσκουρίδης, *Περί ψλησ., ὁ π.*, Βιβλίον Α΄, θ', σημειώνει ὅτι τό «*Ἄσαρον*» καλεῖται καὶ «Νάρδος ἀγρία».

⁴⁶ Τό μνημονεύει ὁ Γ. Ζαβίρας, *ὁ π.*, σελ. 10. Ἐπίσης, ἀναφέρεται ἀπό τόν Θεόφραστο, *Περί φυτῶν ιστορίας*, 9, 7, 3. Βλ. Π. Γ. Γενναδίου, *Φυτολογικόν Λεξικόν*, 1914, σελ. 151-152 καὶ Δημ. Καββάδα, *Εἰκονογραφημένον Βοτανικόν-Φυτολογικόν Λεξικόν*, 1954, τόμ. 4, σελ. 1754, ὅπου ἀναφέρεται στό φυτό «*Καλυκοτόμος*». Ο «*ἀσπάλαθος*» χρησιμοποιεῖται γιά τίς ἄφθες τοῦ στόματος στό «*Ιατροσοφικόν*» (1849) τοῦ Μητροφάνους «*σκευοφύλακος τῆς ἐν Κύπρῳ ίερᾶς Μονῆς Μαχαιρᾶ*», ἐκδοθέν ύπό μοναχοῦ Φιλάρετον, *Λευκωσία Κύπρου*, 1924, σελ. 26.

⁴⁷ Ἀναφέρεται ἀπό τόν *Ιπποκράτη*, ὅπως ἐνδεικτικά βλ. στό *Περί γυναικειης φύσιος*, 34, ἀπό τόν Σωρανό, *Γυναικείων Α* 61, 2.

⁴⁸ J-P de Tournefort, (1656-1708), Γάλλος βοτανολόγος ἀπό τούς ίδρυτές τής νεώτερης συστηματικῆς κατάταξης τῶν φυτῶν.

είναι διαφορητική, δίδεται μέ καλήν ἔκβασιν εἰς τούς διαλείποντας πυρετούς, καὶ διὰ τοῦτο φημίζεται παρά τῶν ιατρῶν ως Εύρωπαϊκή Κίνα. Εἶναι στομαχική, ἀνθελμινθιακή, κ.τ.λ.».

Σημειώνει ότι τό ὄνομα πήρε κατά τόν Πλίνιον «ἀπό Γεντίου Βασιλέως τῆς Ἰλλυρίας, ὁ ὅποιος ἐδοκίμασε πρῶτος τάς θαυμασίας ἐνεργείας της»⁴⁹.

«Γλυκύρριζα» καὶ «τουρκιστί λέγεται μιάμπαλη»⁵⁰, εἶναι «χρήσιμος εἰς τόν βῆχα καὶ τά πάθη τοῦ πνεύμονος, μάλιστα εἰς χρῆσιν τῶν μικρῶν παιδίων».

«Δαῦκος», «χόρτον γινόμενον εἰς πολλά μέρη καὶ τό καλήτερον εἰς τήν Κρήτην». Οἱ σπόροι του «εἶναι λιθοθριπτικοί»⁵¹, ἥτοι ιατρεύουν τήν λιθίασιν τῶν ἀνδρῶν».

«Δάφνη». «Τό δαφνέλαιον...εἶναι καλόν εἰς τούς ψυχρούς χυμούς καὶ ἄλλα πάθη».

«Δίκταμον». «Ἡ ρίζα τοῦ δικτάμου ἐπαινεῖται ως ιατρικόν εἰς τά δήγματα τῶν φαρμακερῶν ζώων, ἀνθελμινθική καὶ ὡφέλιμος εἰς τόν κώλυκαν». Ἀκόμη, σημειώνεται ότι οἱ «Παλαιοί»⁵² ἐδόξαζον ότι ἀποβάλλει τά βέλη ἀπό τάς πληγάς καὶ τάς ιατρεύει καὶ ότι ἐβλάστανε μόνον εἰς τήν Κρήτην».

«Δρακόντιον, ἢ σερπεντίνα ἢ ὀφειδοβότανον»⁵³, «χρησιμεύει εἰς τήν ιατρικήν, ὅχι μόνον δι' ἀντιφάρμακον εἰς τά

⁴⁹ Επίσης, ὁ Διοσκουρίδης, *Περὶ ὑλῆς ιατρικῆς*, Βιβλίον Γ', γ', σημειώνει ότι «Γεντιανή δοκεῖ μέν ὑπό πρώτου εύρησθαι Γέντιδος, Ἰλλυριῶν βασιλῆος, ἀφ' οὐ καὶ τήν ἐπωνυμίαν ἔσχηκεν».

⁵⁰ Ο Γ. Ζαβίρας, *Όνοματολογία βοτανική*, 1787, σελ. 42 μνημονεύει καὶ τίς δύο όνομασίες.

⁵¹ Όρος πού πρωτοχρησιμοποιήθηκε, μᾶλλον, ἀπό τόν Νικ. Παπαδόπουλο. Πρβλ. Στεφάνου Κουμανούδη, *Συναγωγὴ Νέων λέξεων*, Αθήνα 1900, (ἐπανέκδοση 1980), σελ. 606, ὅπου ὅμως ὁ ὄρος «λιθοτριπτικός» ἀποδίδεται σέ μεταγενέστερους συγγραφεῖς.

⁵² Βλ. Θεοφράστου, *Περὶ φυτῶν ιστορίας*, Βιβλίον 9, 16, 1, Διοσκουρίδου, *Περὶ ὑλῆς ιατρικῆς*, Γ', λδ', «φασί δέ κοι τάς αἴγας ἐν Κρήτῃ τοξευθείσας καὶ νεμηθείσας τήν πόαν ἐκβάλλειν τά τοξεύματα».

⁵³ Ως Δρακόντιον μνημονεύεται στήν Ἰπποκρατική Συλλογή, *Περὶ τῶν ἐντός παθῶν* 1, ἀπό τόν Θεόφραστο, ὁ. π., 7, 12, 2. Πρβλ. Ἐλμουτ

δήγματα τῶν δρακόντων, ἀλλά καὶ ως στομαχικόν, καὶ δυναμωτικόν καὶ ἀντιπυρετικόν».

«Ἐλελίφασκος⁵⁴ καὶ κοινότερον ἀσφακιά, ἡ ἀλισφακιά καὶ φασκομηλέα», «δυναμωτικόν τοῦ ἐγκεφάλου».

«Ἐλλέβορος», «οἱ παλαιοὶ ιατροί τὸν ἐμεταχειρίζοντο δι’ ἐμετικόν, ἵσως διότι δέν ἐγνώριζον τὴν ἱππεκακουάναν οἱ νέοι ιατροί τὸν μεταχειρίζονται ως πταρμικόν».

«Ἐρμοδάκτυλον»⁵⁵, «εἴδος κολχικοῦ» (ἀγριος κρίνος).

«Εὐφόρβιον»⁵⁶, «κόμμι τῆς Μαυριτανίας, μετονομασθέν παρά τοῦ ἐκεὶ βασιλεύσαντος Ἰουβᾶ εἰς τιμὴν Εὐφόρβου τοῦ ιατροῦ του», «εἴναι πταρμητικώτατον».

«Ζιγκίβερι⁵⁷ ἡ γιγκίβερι ἡ πιπερόρριζα ἡ ζιντζιφῦλλι», «πολύχρηστον εἰς τὰ Ἀρκτικά ἔθνη, διά τὴν στομακάκην (σκορβοῦτον) καὶ οἱ ιατροί τὸ μεταχειρίζονται διά δυναμωτικόν τοῦ στομάχου καὶ ὄρεκτικόν καὶ ἐναντίον εἰς τὴν κακοχυμίαν».

«Ζιγδεγκόν, γιγδεγκόν, Gin-Seng», «έλληνικώτερον Μανδραγόρας σινικός»⁵⁸, δένδρον εύρισκόμενον εἰς τὰ βουνά τῆς Σινικῆς Ταρταρίας, ἡ ρίζα θεωρεῖται «νευρική καὶ δυναμωτική εἰς τὰς ἀφροδισιακάς ὀρέξεις, διά τοῦτο είναι ζητουμένη καὶ πωλουμένη κατά ίσοσταθμίαν μὲ τὸν χρυσόν».

Μπάουμαν, Ἡ ἑλληνικὴ χλωρίδα στὸ μύθο, στὴν τέχνη καὶ στὴ λογοτεχνίᾳ, Ἐλληνικὴ Ἐταιρία προστασίας τῆς φύσης, Β' ἔκδοση, Ἀθῆνα, 1993, σελ. 118 καὶ 181.

⁵⁴ Ο Διοσκουρίδης, *Περὶ ὑλῆς ὁ. π.,* Βιβλίον Γ', λε', «Περὶ Ἐλελιφάσκου», σημειώνει ὅτι οι Ρωμαῖοι τὸ ἀποκαλοῦν «σάλβια». Ἐπίσης, μαζί μὲ τὴν ἔγχρωμη ἀπεικόνιση καὶ τίς ὄνομασίες «Salvia» καὶ «Pomifera», παραθέτει καὶ τίς κοινές ἑλληνικές ὄνομασίες ὁ Ἀγγλος Βοτανολόγος Johannes Sibthorp, *Flora Grecae*, Λονδίνο 1806, τόμ. 1, σελ. 12.

⁵⁵ Κατά τὸν Δ. Καββάδα, *Εἰκονογραφημένον... ὁ. π.,* τόμ. 4, σελ. 2024, εἰς τὸ «Κολχικόν τὸ ποικιλόχρονυ...νά ἀναφέρεται ὁ Ἐρμοδάκτυλος τῶν Ἀλεξανδρινῶν ιατρῶν». Πρβλ. Π. Γ. Γενναδίου, *Φυτολογικόν ὁ. π.,* σελ. 532.

⁵⁶ Τὸ μνημονεύει ὁ Ἀρεταῖος, *Οξείων νούσων θεραπευτικόν*, Βιβλίον Α', VI, 4.

⁵⁷ Αναφέρεται ἀπό τὸν Διοσκουρίδη, *Περὶ ὑλῆς ιατρικῆς*, Βιβλίον Α', ρπθ'.

⁵⁸ Αξιοσημείωτο είναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Νικόλαος Παπαδόπουλος ἀποδίδει τὰ ξενικά ὄνόματα μὲ ἀντίστοιχα ἑλληνικά.

«Ιαλάπα», ή ρίζα ἔχει δύναμιν καθαρτικήν.

«Ινδόδενδρον, (κατά τό Inde bois Γαλλικόν), τό καμπέχιον».

«Δένδρον τῶν Δυτικῶν Ινδιῶν». Μέ τά φύλλα του «εἰς τήν ιατρικήν καπνίζουν τάς παραλυσίας καὶ τά ἔξογκωματα τῶν ποδῶν ἀπό τό κρύον, καὶ τό μεταχειρίζονται εἰς ὅλα τά σύνθετα ιατρικὰ ἀντί τοῦ ινδικοῦ φύλλου, Folium Indicum».

«Ιπεκακουάνα», «ρίζα χόρτου τῆς Βρασιλλίας ἀναγκαίου εἰς τήν Ιατρικήν διά τάς δυσεντερίας, ἐμετική καὶ δυναμωτική τοῦ στομάχου».

«Κασσία», «ιατρικόν γνωστόν, χρήσιμον διά ἑλαφράν ἐκκόπρωσιν».

«Κεχρί», «εἰς τήν ιατρικήν χρησιμεύει διά κατάπλασμα, ώς ἐν ἀπό τά τέσσερα διαλυτικά, καὶ ἀνώδυνα ἀλευρα».

«Κεδρίς», «ό κεδρόσπορος, χρήσιμος εἰς τήν ιατρικήν ὁ καπνός του καθαρίζει τό νοσῶδες τῶν ύγρῶν οἰκημάτων».

«Κεράτιον», «τό κοινότερον ξυλοκέρατον ἐπειδή δέ είναι καὶ στηθικόν τό ἀπόσταγμά του διά τῆς Φαρμακοποιίας, ἀποτελεῖ ἀρκετόν ἐμπόριον».

«Κίνα»⁵⁹. «Ἡ παρά τῶν Ἰσπανῶν Palo de Calendura, ἢτοι ξύλον ἀντιθερμαντικόν, φλοιά δένδρου τῶν Ἰσπανικῶν Ἀποκιῶν εἰς τήν Ἀμερικήν, γνωρισθεῖσα περὶ τά τέλη τῆς IZ ἔκατονταετηρίδος, καὶ ἐπίσημος διά τήν ἐνέργειάν της ἐναντίον εἰς ὅλους τούς πυρετούς, καὶ τούς παροξυσμούς. Οἱ ιατροί τήν ὄνομάζουν Περουϊανήν φλοιάν, πρός διαστολὴν ἴσως τῆς Σινικῆς Κίνας (Cortex Peruviana)».

«Κιννάμωμον». «Ἡ κανέλλα, φλοιά ἀρωματική δένδρου βλαστάνοντος εἰς τάς Ἀνατολικάς Ἰνδίας, καὶ εἰς πολλήν χρῆσιν εἰς τόν καιρόν τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν πρό αὐτῶν Ἐλλήνων, οἱ ὄποιοι μή γνωρίζοντες ὅχι μόνον τό δέν-

⁵⁹ Ας σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ἐλληνας καθηγητής τῆς Πάδοβας Ἀγγελος Μελισσηνός εἶχε ἐκδώσει στά ιταλικά βιβλίο σχετικό μέ τήν «Κίνα-Κίνα», τοῦ ὄποιον ἔγινε κριτική παρουσίαση στόν Λόγιο Ἐρμῆ τοῦ 1812. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλον, «Περὶ Ἀνθίμου Γαζῆ καὶ Ἀγγέλου Μελισσηνοῦ» περιοδ. Θεσσαλικό Ημερολόγιο, Λάρισα, 1997, τόμ. 32, σελ. 167-171 καὶ σέ ἀνάτυπο σελ. 1-13.

δρον, ἀλλ' οὗτε τόν τόπον εἰς τόν ὅποιον βλαστάνει, συνέγραψαν πολύ ἐσφαλμένα, ώς ὁ Διοσκουρίδης, Πλίνιος, καὶ Θεόφραστος, καὶ ἔξελαβον πολλάκις τήν Σκληράν Κασσίαν (*Cassia lingea*) διά Κιννάμωμον ἀληθινόν». Λαμβάνεται ἀπό τά φύλα «ἔλαιον ὑπόπικρον, τό ὅποιον ἀνακατώνοντες μέ κινναμωμέλαιον ἀποτελεῖται τό μαλαβαθρέλαιον, ιατρικόν ἔξαιρετόν διά τήν κεφαλαλγίαν, στομαχικόν». «Ἄπο τήν ρίζαν τοῦ δέ νδρου τούτου διασταλάζεται καὶ τό καμφορέλαιον, ...εἶναι κατά τούς ιατρούς καρδιακόν, στομαχικόν, καὶ ἔξανοικτικόν».

«Κνίδα» ἢ «ἀκαλύφη» ἢ «τζηκνίδα» «ἡ μικρά εἶναι εὔχρηστος εἰς τήν ιατρικήν».

«Κόκκος τῆς Αὐενιδνος (*Grana d' Avignon*), «τό τουρκιστί λαζιβέρτ καὶ παρά τῶν προγόνων⁶⁰ μας Λύκιον, ἀπό τῆς Λυκίας εἰς τήν ὅποιαν ἐγίνετο· καθώς ἀπό τῆς Αὐενιδνος τῆς Γαλλίας παρά τῶν Γάλλων, καὶ κυριωτέρως Πυξάκανθα, ἐπειδή ἡ θάμνος, ἡ ὅποια καὶ καρποφορεῖ, ὅμοιάζει τόν πύξον εἰς τά φύλα καὶ ἔχει ἀκάνθας. Οἱ λατινογράφοι νεώτεροι Βοτανικοί ὀνομάζουν Ράμνον Καθαρτικήν τήν μεγάλην Πυξάκανθαν, τῆς ὅποιας ὁ κόκκος χρησιμεύει διά καθάρσιον τῶν ὑδροπικῶν».

«Κοπάου βάλσαμον», «εἶδος ἔλαιον ἀποστάζοντος ἀπό τό λεγόμενον Κοπάον, δένδρον βλαστάνον εἰς μερικά μέρη τῆς Ἀμερικῆς...θαυμάζεται τό βάλσαμον τοῦτο διά τήν ιατρείαν τῶν νέων πληγῶν, ἐπαλειφόμενον θερμόν μέχρις ἀποδοχῆς, καὶ διά τό βάσταγμα τῶν ἐσωτερικῶν αἷμορραγιῶν».

«Κοραλλίνα»⁶¹, «ὄνομάζεται τό γνωριζόμενον κοινῶς μυρμη-

⁶⁰ Βλ. Διοσκουρίδου, *Περί ὕλης ιατρικῆς*, Βιβλίον Α', ρλβ', ὅπου σημειώνει «Λύκιον, ὃ ἔνιοι πυξάκανθαν καλοῦσι», καὶ Γαληνοῦ, *Περί τῆς τῶν ἀπλῶν φαρμάκων κράσεως καὶ δυνάμεως*, Βιβλίον VII, ἔκδ. C. G. Kühn, τόμ. 12, σελ. 63. Πρβλ. Π. Γ. Γενναδίου, *Φυτολογικόν* δ. π., σελ. 624, λῆμμα «Λύκιον».

⁶¹ Γιά τήν «Καρολίνη» γράφει σχετικά καὶ ὁ Δημήτριος Πούλος, Λόγος εἰσαγωγικός εἰς τά πρακτικά τῆς Λινναϊκῆς Ἐταιρείας τῆς Λόνδρας *Περί τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς Φυσικῆς Ιστορίας, ιδιαιτέρως τῆς Βοτανικῆς*, Βενετία, 1806, σελ. 72.

κοβότανον, ἄριστον ἀνθελμυνθικόν φῦκος τῶν παραλίων τῆς Σύρας καὶ ἄλλων νήσων τοῦ Ἀρχιπέλαγους».

«Κύαμος τοῦ Ἁγίου Ἰγνατίου (Feve de S. Ignace)», «καρπός δένδρου τῶν Φιλιππίνων νήσων περισπούδαστος εἰς τοὺς Σίνας», «ώφελῇ εἰς τά νευρικά πάθη καὶ τὴν ἐπιληψίαν εἰς τοὺς πόνους τοῦ στομάχου, καὶ τὸν κώλικαν... εἰς τὰς Εὐρωπαϊκάς ὅμως Φαρμακοποῖας ὀλίγον ἐμβαίνει διά τὴν ἀνεμπειρίαν τῶν ἰατρῶν ἀλλ' ὁ καιρός θέλει μᾶς διδάξει ἂν εἰς αὐτόν τὸν κύαμον συνίσταται ἡ πανάκεια».

«Λαβάνδα, νάρδος κελτική (Saliunca)», «τό ἔλαιον τῆς χρησιμεύει εἰς τὴν Ἱατρικήν».

«Λάβδανος, καὶ λάδανος»⁶², «ὄνομάζεται δέ καὶ ὑποκυντίς». «Χρησιμεύει τό κόμμι τοῦτο εἰς τὴν σύνθεσιν πολλῶν θυμιαμάτων καὶ ὀρωματικῶν καὶ Ἱατρικῶν καὶ ὑπολαμβανόμενος, ὡς ἀντιλοιμικόν προφυλακτικόν, κρατεῖται καὶ μυρίζεται παρά τῶν εὑρισκομένων, ὅπου κυριεύει ἡ λαοφθόρος πανώλη».

«Λεπτοκαρία ἡ λεπτοκαρυδιά», «δένδρον γνωστόν εἰς ἡμᾶς καὶ παρά τῶν προγόνων μᾶς ὄνομαζόμενον Κόρουλος». «Λέγουσιν ὅτι ἡ μεσαία φλοιά τῆς ἀγρίας λεπτοκαρυᾶς, ὠφελεῖ διά τὴν λύσιν τῆς πέτρας καὶ εἶναι ἱαματική εἰς τὴν δυσουρίαν».

«Λιβανοτίς, τό ροσμαρίνον, ὁ δενδρολίβανος»⁶³. «Τό ἔλαιον τό ὄποιον καὶ οὐσίαν ἡ πέμπτην οὐσίαν (Quint-essentia) ὄνομαζουν, γίνεται ἀπό τά φύλλα καὶ ἀνθη διασταλαζόμενα μέ κοινόν νερόν... χρησιμεύει ὡς ἀντικεφαλαλγικόν, καρδιακόν καὶ παρόμοια».

«Μανδραγόρας», «τό παροιμοιαζόμενον ὑπνωτικόν τῶν παλαιῶν»⁶⁴ μᾶς προγόνων... χόρτον μέ ριζαν μεγάλην, τὴν

⁶² «Περὶ λαδάνου», βλ. Διοσκουρίδου, *Περὶ ὑλῆς* δ. π., Βιβλίον Α', ρκη'.

⁶³ «Λιβανωτίς, ἥν Ρωμαῖοι καλοῦσι ροσμαρίνομ», γράφει ὁ Διοσκουρίδης, *Περὶ ὑλῆς Ἱατρικῆς*, Βιβλίον Γ', πθ'. Ἀγγλος Βοτανολόγος, πού περιηγήθηκε τὴν Ἐλλάδα κατά τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνος, γιά τό Rosmarinus officinalis ἀναγράφει τὴν ὄνομασία τοῦ Διοσκουρίδου «Λιβανωτίς» καὶ τῇ δημώδῃ «Δενδρολίβανον», βλ. Johannes Sibthorp, *Flora Graeca*, Λονδίνο 1806, τόμ. I, σελ. 11.

⁶⁴ Βλ. Διοσκουρίδου, δ. π., Βιβλίον Δ', οστ', ὅπου ἐκτός τῶν ἄλλων μνημονεύει καὶ τίς πολλές ὄνομασίες τοῦ φυτοῦ.

όποίαν διαξέοντες οἱ λαοπλάνοι ἐμπειρικοί, ἐπλανοῦσαν τοὺς ἀνθρώπους, μυθεύοντες φίλτρα, ίάματα καὶ ἄλλα θαυμάσια αὐτοῦ τοῦ χόρτου. Κατά τό παρόν, χάρις τῷ φωτισμῷ τῶν ἀνθρώπων, ἔξεσκεπάσθη αὐτό τό ραδιούργημα...καὶ χρησιμεύει ἡ φλοιά τῆς ρίζης του εἰς τήν Φαρμακοποιίαν».

«Μάραθρον»⁶⁵, «χόρτον γνωστόν ἥμερον καὶ ἄγριον, τοῦ ὅποίου ἡ ρίζα εἶναι διουρητική, καὶ ἡ πρώτη ἀπό τάς πέντε διουρητικάς ρίζας, τάς ὅποίας μεταχειρίζονται οἱ Φαρμακεῖς διά τάς τοιαύτας πτισσάνας· τά φύλλα του βρασμένα εἰς τό κριθαρόνερον, φέρουν γάλα εἰς τάς γυναικας, καὶ τά μεταχειρίζονται αἱ γαλακτοτρόφαι».

«Μελίλωτον», «χόρτον πολύχρηστον εἰς τήν Φαρμακείαν μέ τό χαμαίμηλον εἰς πτισσάνας γλυκαντικάς, κλυστήρια, καὶ διαλυτικά καταπλάσματα».

«Μέλισσα, παρονομάζεται τό μελισσόχορτον», «ἔχει δέ καὶ ιαματικάς δυνάμεις εἰς τήν κεφαλαλγίαν, τάς ἀναθυμιάσεις, καὶ τούς πόνους τοῦ στομάχου».

«Οπιον, τό αὐχιόνι τουρκιστί λεγόμενον, χυμός τοῦ μηκωνίου (παπαρούνας) χόρτου, τοῦ ὅποίου ὁ ἀκάθαρτος διονομάζεται μηκώνειον», «ἡ Εύρωπη τό μεταχειρίζεται δι' ιατρικόν ὑπνωτικόν καὶ ναρκωτικόν».

«Λαύδανον όνομάζεται τό παρά τῶν φαρμακοπώλων ἔξαντλούμενον ἀπό τό ὅπιον μέ βρόχινον νερόν καὶ μέ οἰνόπνευμα».

«Πολύτριχον», «χόρτον τριχοειδές καὶ διά τοῦτο Καπιλλάριον (Capillaire) παρά τῶν Γάλλων όνομάζεται, παρά δέ τῶν βιτανικῶν Ἀδίαντον»⁶⁶...καὶ χρησιμεῦον κυρίως ὡς αἴμαγωγόν διά τά ἐπιλόχια τῶν γυναικῶν».

⁶⁵ Κοινή όνομασία τοῦ φυτοῦ «Φαινίκουλον τό τριχωδεῖς». Τό ἀναφέρει ὁ Ἰπποκράτης, ὅπως ἐνδεικτικά στό Περί διαιτης, Τό Δεύτερον, 54. Μάλιστα, γράφει ὅτι ὁ χυμός του εἶναι διουρητικός. Ο Θεόφραστος, Περί φυτῶν ἴστορίας, Βιβλίον 1, 11, 2, τό ἀποκαλεῖ «μάραθον».

⁶⁶ Γιά τόν «Ἀδίαντον» βλ. Ἰπποκρατική Συλλογή, Περί γυναικείης φύσιος, 32, ὅπου ἀναφέρεται καὶ στή θεραπευτική ιδιότητα, πού μνημονεύεται στό κείμενο τοῦ N. Παπαδοπούλου. Ἐπίσης, βλ. Θεοφράστου, Περί φυτῶν ἴστορίας, Βιβλίον 7, 14, 1.

«Ραβάρβαρον», «εῖναι ρίζα χόρτου...κινητικόν μέ εύκολίαν καὶ καθαρτικόν τοῦ αἴματος».

«Σαλσαπαρήλα, Salsapareille», «συνθεμένου ἀπό τοῦ Zarca ἄ-μπελος, κλῆμα καὶ parilla, ὅμοιον, ἡτοι ἀμπελοειδῆς θά-μνος». «Χρῆσις δέ αὐτῆς εἰς πτισσάνην διά ποτόν ὅσων θέλουν νά καθαρισθῇ τό αἷμά των καὶ οὐσιωδῶς τῶν πασχόντων ἀπό γαλλικά, ἡτοι ἀφροδισιακά πάθη».

«Σάσσαφρα», «ξύλον τῆς Φλωρίδας» χρησιμεύει «ἡ φλοιά του κοπτόμενον καὶ κοπανοζόμενον εἰς τάς Φαρμακοποιίας ώς γλυκαντικόν τοῦ αἵματος, καὶ μέ τήν σαρσαπαρήλαν ἐναντίον τῶν ἀφροδισιακῶν παθῶν».

«Σατύριον, ἡ κυνός ὅρχις, τό σαλέπι», «χρησιμεύει ἡ ρίζα του διά τήν ιατρικήν, ώς ἀφροδισιακή καὶ ἀπαλυντική τοῦ στήθους».

«Σέννα καὶ κοινότερον Σενναμική», «φύλλον διαφορητικόν, ἡτοι καθαρτικόν, δένδρου μικροῦ γινομένου εἰς τήν Αἰθιο-πίαν καὶ Ἀραβίαν»

«Σίλφιον (Benjoin)⁶⁷, «κοινῶς Μοσχοθυμίαμα, εἶδος κόμμεως». «Ἄπο τό σίλφιον ἐκβάλλονταν οἱ Χυμικοί φαρμακοποιοί ἀνθη λευκά ὠφέλιμα εἰς τοὺς ἀσθματικούς, ἔλαιον καὶ εἶδος βαλσάμου, εύχρηστου εἰς τάς πληγάς».

«Σκαμμωνία»⁶⁸, «ἀπό τήν ρίζαν ταύτην ἐκβάλλεται ὁ χρήσιμος εἰς τήν ιατρικήν χυμός ὀνομαζόμενος ὅμοιως σκαμ-μώνιον ἡ σκαμμωνία...εῖναι τό ἀσφαλέστερον κινητικόν».

«Σκύλλα»⁶⁹, σκυλλοκρόμμυνον, κρομύδι τῆς Αἰγύπτου», «χρησι-μεύει διά τήν θηριακήν, εἰς τάς ἀλοιφάς τῆς ἀλθέας, καὶ τοῦ μεγάλου διαχύλου, καὶ εἰς τοὺς φθισικούς μέ τό ὀξεῖδι, ἡ μέλι».

⁶⁷ Περί Σιλφίου γράφει ὁ Θεόφραστος, ὁ. π., Βιβλίον 6, 3, 1, ὁ Διοσκουρίδης, Περί ὑλῆς ιατρικῆς, Βιβλίον Γ', πδ.

⁶⁸ Τή Σκαμμωνία μνημονεύει ἡ Ἰπποκρατική Συλλογή, ὅπως ἐνδεικτικά βλ. στό Περί τῶν ἐντός παθῶν, 2, ὁ Θεόφραστος, Περί φυτῶν ίστορίας, ἐνδει-κτικά βλ. Βιβλίον 9, 1, 3.

⁶⁹ Γιά τήν Σκύλλα βλ. στήν Ἰπποκρατική Συλλογή Περί ἑλκῶν, 23, ἐπίσης ὁ Θεόφραστος, ὁ. π., Βιβλίον 7, 13, 4. Πρβλ. N. Κωστή, Ἐγχειρίδιον Φαρμακολογίας, Ἐν Ἀθηναῖς, 1855, σελ. 490-493.

«Σπόρος Ἀγιος, Semen sanctum, Semen santonicum⁷⁰ και γαλλιστί Barbotine, Semen contra vermes», «ητοι σπόρος ἀνθελμινθιακός, ἐπειδή ἔχει τὴν ἐνέργειαν ταύτην». «Καρποφορεῖται εἰς τὴν Χωρασάν ἐπαρχίαν τῆς Περσίας».

«Στύραξ»⁷¹, «κόμμι ρητινῶδες και εὐῶδες...χρησιμεύει εἰς τὴν σύνθεσιν ἀλειφῆς ἀποδεδειγμένως ἐπωφελεστάτης, εἰς τὴν ὁδοντοκάκην και γάγγραιναν».

«Ταμάρινθος», «ἔχει ἐνέργειαν διαφορητικήν και καθαρτικήν και χρησιμεύει εἰς τούς ιατρούς».

«Ταμαρίκη», «εἶδος βάτου μέ μικρά φύλλα και καρπόν ύπομαυρον· χρησιμεύει τό ξύλον της ἀντί τῆς κικίδος εἰς τούς βαφεῖς και εἰς τὴν ιατρικήν ἐναντίον τῶν σπληνιακῶν· οἱ χυμικοί ὄμοιώς δίδουν εἰς τὴν Φαρμακοποῖαν και ἄλας ταμαρίκης».

IX. «ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Ο Σέργιος Ιωάννου δημοσιεύει τό βιβλίο του «Πραγματείας Ιατρικής, τόμος πρώτος περιέχων Ἐπίτομον Ἰστορίαν τῆς Ιατρικῆς Τέχνης»⁷², Κωνσταντινούπολις, 1818. Παραθέτει εἰδικό κεφάλαιο «Περὶ ὑλῆς Ιατρικῆς», (σελ. 321-335), ὅπου σημειώνει ὅτι «Ἡ Ιατρική ὑλη, καθώς και ἡ Φαρμακεία ἐπλουτίσθησαν μέ νεοφανή και ἀξιόλογα ιατρικά βότανα, τῶν ὅποιων τὰ περισσότερα προηλθον ἐκ τῆς Ἀμερικῆς». Μνημονεύει τά ἀκόλουθα:

«Τό ξύλον τό λεγόμενον Γουαϊκόν ἡ Ἀγιόξυλον (Lignum Quaiacum), γιά τό ὅποιο σημειώνει πώς «διεφημίσθη ώς ἀρισ-

⁷⁰ Βλ. Διονυσίου Πύρρου, Ἐγκόλπιον τῶν ιατρῶν, τόμ. Β', Ἐν Ναυπλίῳ 1831, σελ. 227, ὅπου στά «ἀνθελμιντικά» ἀναφέρεται και ὁ «σπόρος τοῦ σαντονίκου (σάντο)».

⁷¹ Ο Στύραξ ἀναφέρεται στὴν Ἰπποκρατική Συλλογῇ, Περὶ γυναικείης φύσεως 34. Πρβλ. Ἐλμουτ Μπάουμαν, Ἡ Ἑλληνική χλωρίδα στὸ μυθο, στὴν τέχνη και στὴ λογοτεχνία, ἐλληνική μετάφραση, 1993, σελ. 89 και N. Κωστή, Ἐγχειρίδιον..., ὁ. π. σελ. 355.

⁷² Βλ. Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, Ἐλληνική Βιβλιογραφία τῶν ἑτῶν 1800-1863, τόμ. I, ἀρ. 1083, Φ. Ἡλιοῦ, Ἐλληνική Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰώνα, τόμος πρῶτος, 1801-1818, Ἀθήνα 1997, ἀρ. 1818. 76, σελ. 563.

τον ιατρικόν κατά της ἀφροδισίου λύμης». Ἐπίσης, ἀναφέρει ὅτι «τὸ ἐκχύλισμα τοῦ ξύλου τὸ διά τῆς τέχνης κατασκευαζόμενον extractum κρίνεται ὠφελιμώτατον διά τούς χρονικούς ρευματισμούς καὶ διά τὰ ἐξανθηματικά πάθη», καθώς καὶ ως ἀντιφάρμακον τῆς ποδάγρας.

«Ἡ Περούβιανή Σμιλαξ, λεγομένη Σαρσαπαρίλλα» καὶ ἡ «Μυριστική κρανία, καλούμενη Σάσσαφρας»⁷³, «διεκηρύχθησαν ως ἀντιφάρμακα ἡρωϊκά τῶν ἀφροδισίων νόσων καὶ τινων ἄλλων παθῶν τοῦ δέρματος». Μάλιστα, μνημονεύει καὶ ἀπόψεις τοῦ ιατροῦ Φαλλοπίου (Gabr. Fallopio, 1523-1562) γιά τίς θαυμάσιες ἐνέργειες τους.

Ο φλοιός τῆς «Κίνας» τόν 17ο αἰώνα μεταφέρθηκε ἀπό τὴν Ἀμερική γιά τοὺς διαλείποντες πυρετούς. Ἀναφέρει συγκεκριμένα ὅτι τὸ ἔτος 1639 εἰσήχθη στήν Εὐρώπη.

Ο φλοιός «Κασκαρίλλα, Cascarilla ἡ φλοιός τῆς ἐλευθερίας» χρησιμοποιήθηκε στήν θεραπεία τῶν «διαλειπόντων πυρετῶν» καὶ τῆς «δυσεντερίας».

«Τό βάλσαμο τοῦ Περοῦ», «διαφημίζεται ως δυναμωτικόν τῶν νεύρων καὶ ως διαλυτικόν καὶ λεπτυντικόν τῶν γλισχρῶν χυμῶν τοῦ σώματος».

«Τό βάλσαμο τοῦ Τολλοῦ» «ἔδοκιμάσθη ὠφέλιμον εἰς τὴν ἀτονίαν τοῦ στήθους καὶ εἰς τὸ ἄσθμα».

«Τό βάλσαμο τοῦ Κοπαΐβου», «διορίζουσι κατ' ἐξοχήν εἰς τάς ἀφροδισίους καὶ παλαιάς γονορροίας, εἰς τὴν λευκόρροιαν καὶ εἰς τά χρόνια πάθη τοῦ στήθους».

«Ρίζα Ἰπεκακουάνας (Ipecacuanna)», εἶναι «ἐλαφρόν ἐμετικόν καὶ ἄριστον φάρμακον διά τάς διαρροίας καὶ δυσεντερίας».

«Ρίζα Γιαλάπα, jalapa, τούτεστιν παράδοξος».

«Τερέβινθος Ἀμερικανή ἡ Σιμαροῦβα», πού ἀπεδείχθει «ἄριστον ἀντίδοτον τῆς δυσεντερίας».

«Κατεχοῦ, Ἰαπωνική γῆ», «τοῦτο ἐστι χυλός ἡ ὥπος τῶν καρπῶν ἐνός φοίνικος Ἰνδικοῦ, ὅστις καλεῖται παρά τοῦ Λινναίου Areca Cathecu». «Ἀντίδοτον τῆς δυσεντερίας».

«Ρίζα Ἐπταφύλλου, Tormentilla»⁷⁴.

⁷³ Ο Γ. Ζαβίρας, Ὄνοματολογία Βοτανική, 1787, σελ. 30 ἀναφέρει καὶ τίς δύο ὀνομασίες.

⁷⁴ Ἐπίσης, ἀναφέρεται ἀπό τόν Γ. Ζαβίρα, Ὄνοματολογία...δ. π., σελ. 18.

«Ρίζα Δρακαίνης ή Κοντραγέρβας»⁷⁵ γιά τους κακοήθεις πυρετούς ἀναμεμιγμένη μετά τοῦ «Περουβιανοῦ φλοιοῦ».

«Ρίζα πολύγαλος Σένεκα»⁷⁶, «ώφελιμος εἰς τά λυμφατικά πάθη τοῦ στήθους, βοηθεῖ εἰς τοὺς ρευματισμούς καθό ύδρωτική· εἰς τοὺς ὕδρωπας καὶ ἀνασάρκας καθό διουρητική».

«Κάμφορα», λαμβάνεται ἀπό ἔνα δαφνοειδές δένδρον ὄνομαζόμενον «ὑπὸ τῶν Βοτανικῶν laurus Camphora». Ἀναφέρεται ὡς ἔνα ἀπό τα «ἀξιόλογα ἰατρικά ἐξ ὧν ἐπλουτίσθη ἡ Φαρμακεία». Ἐπίσης, ὁ συγγραφέας μνημονεύει ὅτι ὁ Ραζῆς, (850-932), τὴν μεταχειρίσθηκε στήν εὐλογιά καὶ στοὺς λοιμώδεις πυρετούς.

«Ἐλαιον τοῦ κίκεως ἡ κρότωνος τῆς Ἀμερικῆς, Oleum Ricini»⁷⁷, «τό πλέον ἀξιόλογον τῶν καθαρσίων καὶ ἐπωφελέστατον εἰς τὰ κωλικά πάθη...καὶ ἀνθελμιντικόν ἄριστον». Ο Σέργιος Ἰωάννου σημειώνει ὅτι τό φυτό οἱ «Βοτανικοί» τό ὄνομαζουν «Balma Christi», ἐνῷ ὁ Διοσκορίδης τό ὄνομάζει

⁷⁵ Βλ. Γ. Ζαβίρα, Ὄνοματολογία...ὅ. π., σελ. 16.

⁷⁶ Ως «πολύγαλον», «ἀγριφάκη» καὶ στά λατινικά «polygala» ἀναφέρεται ἀπό τὸν Γ. Ζαβίρα, Ὄνοματολογία...ὅ. π., σελ. 46.

⁷⁷ «Περὶ Κίκεως» βλ. καὶ στοῦ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς τῶν ἀπλῶν φαρμάκων κράσεως καὶ δυνάμεως, ὅ. π., σελ. 26. Ο Διονύσιος Πύρρος, Ἐγκόλπιον τῶν Ἰατρῶν, 1831, τόμ. Β', σελ. 288, τό ἀποκαλεῖ Ἑλληνικά «Κίκις καὶ κρότων» καὶ Ἰταλικά «Ρίτσινο καὶ πάλμα Κρίστι». Πρβλ. Π. Γ. Γενναδίου, Λεξικόν Φυτολογικόν, ὅ. π., σελ. 572 καὶ Α. Διαμαντοπούλου, Μ. Μαρσέλου, Παλαιά

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Περιέχων Ἐπίτομον Ἱστορίαν

τῆς

Ἰατρικῆς Τέχνης

Φιλοπονηθεῖσαν

ὑπὸ

ΣΕΡΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ

τοῦ

Ἰατροῦ.

Ἐν Κωνσταντινούπολει

1818

Ο τίτλος τοῦ βιβλίου «Πραγματείας Ἰατρικῆς», Κωνσταντινούπολις 1818

«κίκι ή κρότωνα», παραθέτοντας μάλιστα ἀπό τό Δ' Βιβλίον κεφ. ρξδ' σχετικό κείμενο: «Κίκι ή κρότων, οἱ δέ σήσαμον ἄγριον, οἱ δέ Σέσελι Κύπριον, οἱ δέ κρότωνα· ὡνόμασται κρότων διά τὴν πρός τὸ ζῶον ἐμφέρειαν τοῦ σπέρματος· δένδρον δὲ ἐστὶ συκῆς μικρᾶς μέγεθος ἔχον, φύλλα δέ ὅμοια πλατάνῳ, μείζονα δέ καὶ λειότερα καὶ μελάντερα....». «Κώνειον Cicuta», «ἡτοι τό φθαρτικόν καὶ δηλητήριον φάρμακον τῶν παλαιῶν, διεφημίσθη πρό ὀλίγων ἥδη χρόνων παρά τοῦ κυρίου Στόρκ (Anton Stoerck, 1731-1803), ὡς ἄριστον βότανον εἰς πολλάς καὶ ἀνιάτους νόσους, μάλιστα δέ εἰς τοὺς σκύρους καὶ καρκίνους». Παραθέτει καὶ κείμενο ἀπό τόν Διοσκουρίδη (Δ' οθ') ὃπου μνημονεύονται οἱ διάφορες ὄνομασίες καὶ αὐτή τῶν Ρωμαίων «Κικοῦταμ».

«Ρίζα Πολυποδίου ἡ πτέρις», «ἀντίδοτον κατὰ τῶν ἑλμίνθων καὶ μάλιστα τοῦ πλατέως».

Ο Σέργιος Ιωάννου ἀναφέρει ὅτι καὶ ἄλλα βότανα, πού ἦταν «ἐν χρήσει παρά τοῖς παλαιοῖς» εἶναι ὅμως παραμελημένα, ὅπως:

«Κενταύριον», «περὶ οὗ ὁ Διοσκορίδης λέγει ὅτι οἱ παλαιοί τό ἐκάλουν πανάκειαν».

«Ρίζα νάρδος ἄγρια, Valeriana Sylvestris» «ἄριστον φάρμακον διά τάς ἡμικρανίας, διά τά ύστερικά πάθη καὶ διά τὴν ἐπιληψίαν».

«Ἀρκειον⁷⁸ τῶν παλαιῶν, Bardana παρά τοῖς Ἰταλοῖς», «ἰσοδύναμον τῆς σαρσαπαρίλλα, ἦτοι διουρητικόν καὶ διανοϊκόν».

Παλαιά Φαρμακοδοχεῖα, ἔκδ. Ιατρικῆς Έταιρείας Αθηνῶν, Αθήνα 1993, σελ. 230, ὃπου σημειώνεται ὅτι εἶναι τό γνωστό ἀκόμη σὲ χρήση Καστορέλαιο κοινῶς Ρετσινόλαδο.

⁷⁸Βλ. Διοσκουρίδου, Περὶ ὑλῆς ιατρικῆς, Βιβλίον Δ', ρε'. Περὶ «Ἀρκείου ρίζας, (Radix Bardanae)» γράφει ὁ Ν. Κωστῆς, Ἐγχειρίδιον Φαρμακολογίας, 1855, σελ. 84-85.

X. «ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΪΑ ΓΕΝΙΚΗ»

Ο Διονύσιος Πύρρος⁷⁹, κυκλοφόρησε τήν «Φαρμακοποιΐα γενική», Κωνσταντινούπολις, 1818, ή όποια ἀποτελεῖ και τήν πρώτη Ἑλληνική Φαρμακοποιΐα, ὅπου στήν κατασκευή τῶν ἰατρικῶν συνταγῶν μνημονεύονται φαρμακευτικά φυτά με Ἑλληνικά και Ἰταλικά ὄνοματα:

«Ἀκόνιτον Ναπέλλου» (σελ. 72).

«Ἀλθαία» (σελ. 58).

«Ἀλόη» (σελ. 32).

«Ἀμυγδάλων ἔλαιον» (σελ. 105).

«Ἀψινθέα» (σελ. 35, 73).

«Βαλεριάνα» (σελ. 50).

«Βάλσαμον τοῦ Περοῦ», (σελ. 34).

«Γεντιανή» (σελ. 44).

«Γιαλάππα» (σελ. 179).

«Γουαϊάκον» (σελ. 45, 51).

«Ἐλαιολαδον» (σελ. 107).

«Κάμφορα» (σελ. 4, 30).

«Κανέλλα» (σελ. 7, 40).

Τό «πνεῦμα κανέλλας εἰς τάς αἵμορραγίας τῆς μήτρας, καρδιαλγίαν, λειποθυμίαν».

«Κίνα» (σελ. 39, 63, 74).

«Μολόχη» (σελ. 58).

«Μύρρα» (σελ. 32).

«Πιπερόρριζαν» (σελ. 206).

«Ἡ Διγιτάλη πορφυρά», (σελ. 41).

ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ

ἘΚ ΤΩΝ ΠΛΕΟΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΟΦΩΝ ΧΤΜΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΩΝ ΣΤΥΤΤΡΑΦΕΩΝ ΤΗΣ
ΕΤΡΩΠΗΣ.

ΜΑΛΙΣΤΑ ΕΚ ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ ΧΤΜΙΚΟΥ
ΒΡΟΤΝΙΑΤΕΛΟΥΤ

ΣΤΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΣΟΦΟΛΟΓΙΔ-
ΤΑΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΥ

ΔΙΟΝΤΣΙΟΥ ΠΥΡΡΟΥ
ΤΟΥ
ΘΕΤΤΑΛΟΥΤ.

Ἄδεία τοῦ Παναγιωτάτου καὶ οἰκευμε-
νικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου
ΚΤΡΙΑΛΟΥΤ.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει. 1818

Ο τίτλος τοῦ βιβλίου «Φαρμακοποιΐα γενική» Κωνσταντινούπολις 1818

⁷⁹ Βλ. Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, Ἑλληνική Βιβλιογραφία, τόμ. I, ἀρ. 1106., Φ. Ἡλιοῦ, Ἑλληνική Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰώνα, Ἀθήνα 1997, ἀρ. 1818. 99, σελ. 573. Ωστόσο, ὁ Διονύσιος Πύρρος ἀφιερώνει κεφάλαιον με τίτλο «Βοτανική πρακτική» στό βιβλίο του Ἐγκόλπιον τῶν Ἱατρῶν, Ἐν Ναυπλίῳ 1831, τόμ. B', σελ. 243-325 και είχε ἐκδόσει, μάλιστα, ίδιαίτερο βιβλίο σε δύο τόμους με τίτλο «Βοτανική πρακτική προστηρομοσμένη εἰς τήν Ἱατρικήν καὶ οἰκονομίαν με ζωγραφισμένας εἰκόνας τῶν 204 καὶ ἐπέκεινα φυτῶν τῶν πλέον συνειθισμένων εἰς τήν Ἱατρικήν καὶ Οἰκονομίαν, Ἐν Ἀθήναις 1838».

«Ρεοβάρβαρον», (σελ. 30, 48).

«Σκόνη καθαρτική», ὅπου περιέχει «Σηναμικήν», «Σκαμωνέαν», «Πιπερόρριζαν» (σελ. 206).

«Σκόνη ἀπό Τραγάκανθον» (σελ. 206).

«Σκύλλας ἀπόβρασμα», (σελ. 76).

«Κουφοξυλέα» (σελ. 181).

XI. «ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑ ΠΑΙΔΙΚΗ»

Ίδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ βιβλίο τῶν ἀδελφῶν Καπετανάκη μέ τίτλο «Εἰκονολογία παιδική»⁸⁰, πού μεταφράσθηκε ἀπό τά γερμανικά καὶ ἐκδόθηκε στή Βιέννη σε 10 τόμους ἀπό τό 1810 ως τό 1812. Καταχωρίζονται ἀρκετά φαρμακευτικά φυτά, μάλιστα, μέ ἔγχρωμες εἰκόνες καὶ κείμενα στά ἑλληνικά καὶ γαλλικά, ὅπου ἀναφέρεται καὶ ἡ σχετικὴ ιατρική τους χρήση. Είναι μιά ἐγκυκλοπαϊδεία φυσικῆς ιστορίας τῆς ἐποχῆς. Ὄπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἐρμῆς ὁ Λόγιος⁸¹ τοῦ 1811, οἱ ἐκδότες εἶχαν στείλει σε κάθε Ἑλληνικό Σχολεῖο τῆς ἐποχῆς ἀπό μία σειρά τῶν τόμων τῆς Εἰκονολογίας Παιδικῆς. Πενήντα φαρμακευτικά φυτά μέ τίς ἀντίστοιχες ἔγχρωμες εἰκόνες τους καὶ μέ τίς ιατρικές τους χρήσεις περιγράφονται συνοπτικά στους τόμους. Παρατίθενται κατά τόμο, ὅπως μνημονεύονται, τά ὄνοματα τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν μέ τήν ἀντίστοιχη γαλλική ὄνομασία τους.

⁸⁰ Βλ. Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, δ. π., τόμ. I, ἀρ. 686., Φ. Ἡλιοῦ, Ἑλληνική Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰώνα, τόμος πρώτος 1801-1818, Ἀθήνα 1997, ἀρ. 1810. 18, σελ. 275.

⁸¹ Βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, 1811, σελ. 178-181, ὅπου γίνεται παρουσίαση τοῦ βιβλίου καὶ σημείωση στό τέλος ὅτι «Οἱ ἐκδόται προσφέρουσιν ὡς δώρον ὑῖκόν εἰς τὴν βιβλιοθήκην ἐκάστου κοινοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου ἐν σάμα τοῦ Συγγράμματος». Η παρουσίαση τοῦ βιβλίου είναι ἀνώνυμη, ἀλλὰ θά εἶχε γραφεῖ ἀπό τὸν Ἀνθιμο Γαζῆ, διευθυντή τοῦ περιοδικοῦ, ὃ ὅποιος ἀποστέλει στή Βιβλιοθήκη τῶν Μηλεῶν ἀντίτυπο τῆς Εἰκονολογίας Παιδικῆς μέ τήν ὑπογραφή του στόν πρώτο τόμο τοῦ 1810, (αὐτοψία). Πρβλ. Δήμητρα Ἀνδριτσάκη-Φωτιάδη, Κατάλογος παλαιῶν ἐντύπων τῆς Ιστορικῆς Βιβλιοθήκης Μηλεῶν Πηλίου, Ἀθήνα 1993, ἀρ. 1042, σελ. 214.

Τόμος 2

«Μήκων ὁ ἥμερος»⁸² (Le Pavot blanc). «Λαμβάνουσι τό γνωστόν ὅπιον, εἴτε μηκώνειον, τό αὐχιόνι»

«Τραγάκανθα» (Le Tragacant)

«Γκουαγιάκι» (Le Guajac)

«Κασκαρίλα» (La Chacarille)

«Λειχήν ὁ Ἰσλανδικός ἡ Ταράνδιον βρύον» (La Mousse pulmonaire d' Islande), «πωλεῖται εἰς τά Εύρωπαία φαρμακοπωλεῖα ώς ἀξιόλογον ιατρικόν τῆς φθίσεως καὶ περίπνευμονίας»

«Ταμάρινδος Ἰνδική» (Le Tamarinier)

«Πιστάκη» (Le Pistachier), «τά εἰς ήμας φερόμενα πιστάκια, μάλιστα ἀπό τῆς Ἰταλίας, μεταχειρίζονται εἰς τά φαρμακοπωλεῖα ώς ἐνδυναμωτικόν καὶ κινητικόν ιατρικόν».

«Μοσχοκαρυδία» (Le Muscadier)

«Τερέβινθος» (La Terebinthe)

«Γνήσιον Ρήον (Ροβέντι)» (La vraie Rhubarbe)

«Κολοκυνθίς» (La Coloquinte)

«Στρυχνοκάρυον ἐμετικόν» (Noir Vomique)

«Στρύχνος ὁ Δρακόντιος» (Le GinSeng), «λέγουσιν οἱ ιατροί ὅτι ἐνδυναμώνει τά νεῦρα θαυμασίως, καὶ ἔξυπνῷ τάς δυνάμεις τοῦ σώματος»

ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑ

ΠΑΙΔΙΚΗ

περιγραφή

τα σερπίνια μέθοιμα τερεβεστόν, φύτόν, διότον, κρασόν, φρακτόν, φρέσκωστόν καὶ ζάχαρην αποτελούσαν, παλιγθετόν εἰ τοις φυτοῖς έργον, τότε τούτον καὶ τοῦ Βενεζέρου, καὶ απορρέασθεντα επὶ τα καλύτερα ποντίστε, εἰ τὰ ίστα φραγκόπετραν καὶ περιπατεῖσθεντα, ζάχαραν καὶ αλατόν μὲν την καταστούν τὰ πάθη,

τότε

Συνετίθη Σερμανιστί

τελός

Φραγκόπετρου Ισαννού Βέρετου

τοῦ ἐν Βενεζέρῳ τοῦ Ισαννού βεντούντος φραγκόπετραν, καὶ μίσθιον πατέσθεντον Κατανίαν.

Μεταφρασθεὶς καὶ ιστόθεν

εἰς την κοινήν Ελλήνικήν Σιδέλετρον
τοῦ τότε αυτούσιου

Μανουὴλ καὶ Κυριακοῦ Καπετανίεκον.

ΤΟΜΟΣ - 2.

Ε' ν . Βεττίνη,
Εκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Διοπτάνθος Γεούνο
1 8 1 2.

Ο τίτλος τοῦ βιβλίου «Εἰκονολογία Παιδική», τόμ. 2, Βιέννη 1812

⁸² Περί «Μήκωνος ἥμέρου» γράφει ὁ Διοσκουρίδης, Περί ψλησ, ὁ. π., Βιβλίον Δ', ξε'.

Τόμος 3

- «Κώνειον τό μικρόν» (Le petite Cigüe). Ὄνομάζεται καὶ «Αἴθουσα»
«Κώνειον τό παρυδάτιον» (La Cigüe aquatique)
«Κώνειον τό κηλιδωτόν» (La grand Cigüe, ou la Cigüe rayée)
«Στρύχνος ὁ Μανικός»⁸³ (La belle Dame)
«Στρύχνος ὁ κηπαῖος» (La Morelle)

Τόμος 4

- «Ἀκόνιτον» (L' Acinit ou Tue-Loup)
«Στραμόνιον» (La Pomme épineuse, ou l' Herbe aux Sorciers ou la Stramoine)
«Μάραρθον» (Le Fenonil)
«Ἀνισον (τό γλυκάνισον)» L' Anis
«Κύμινον» (Le Cumin)
«Στύραξ» (Le Styrax)
«Σχίνος» (Le Lentisque)

Τόμος 5

- «Ἀλόη ἡ κοινή» (L' Alloës vulgaire)
«Σίλφιον» (Le Laser ou l' assa foetida), (ἡ ρίζα ὀνομαζόμενη
Μαγύδαρις περιέχει τόν χυμόν «Λάσερον»)
«Σασάφρα» (Le Sassafras)
«Κιγχόνη ἡ πυρετοφλοιός (ἡ Κίνα)» (La Quinquina)
«Ιαλάππη» (Le Jalap)
«Κοπαΐβα» (Le Baumier de Copaida)
«Μάγκλη» (Le Manglé)
«Στύραξ ὁ Βενζοῖνος» (L' Arbre Benjoin)
«Ξύλον τό Καμπέχειον» (Le Bois de Campêche)

Τόμος 6

- «Οφιόστρυχνον» (Le Bois de Couleuvre)
«Αγάλλοχον» (Le Sebestier), (οἱ Φαρμακοπῶλοι τό ὄνομάζουν
Ξυλαλόην)
«Εὐφόρβιον τό ιατρικόν» (L' Euphorbier officinal)

⁸³Περὶ «Στρύχνου μανικοῦ» καὶ «Στρύχνου κηπαίου» ἀναφέρει καὶ ὁ Διοσκουρίδης, Περὶ ὕλης ιατρικῆς, Βιβλίον Δ', οα' καὶ οδ' ἀντίστοιχα.

«Κανέλλα ή λευκή» (La Canelle blanche)
 «Ζεδοαρία» (La Zédoaire)
 «Κόκκοι οἱ παραδείσιοι» (La Maniguette ou Graine de Paradis)
 (τοῦ γένους Ἀμώμου)
 «Μαγγοστάνη» (Le Mangoustan)
 «Στρύχνος ὁ γλυκόπικρος» (La Douce-amère, Dulcamara ou Morelle rampante)
 «Κοχλιαρία» (La Cochlearia ou l' herbe aux cuilliers), «εἴναι πολύτιμον φυτόν εἰς τούς ναύτας διότι θεραπεύει κάλλιστα τὴν στομακάκην (τό σκορβοῦτον)»
 «Τοξικόδενδρον» (Le Toxicodendron, ou l' herbe à la puce)
 «Φερνησία» (L' Arbre du Vernis)
 «Βαλσαμίνη ή Περουβιανή» (Le Baume de Perou), (ρητινώδης υἱη Βλάσαμον Περουβιανόν γιά τίς πληγές)
 «Ἐλεμίν» (La Gomme Elemi)
 «Ἐλλέβορος ὁ μελανός, (Σκάρφη ή μελανή)» (L' Ellébore noir)
 «Υοσκίαμος ὁ μελανός, (ὁ Δυσκίαμος)⁸⁴» (La Jusquiamo ou Hanebane)

Τόμος 7

«Βατράχιον τό Κακωτικόν»⁸⁵ (La Reconcule des marais, ou le Piedpou)
 «Δαφνοειδές» (La Lauréole femelle, le Mézéréon ou le Garou)
 «Γλυκύρριζα»⁸⁶ (La Réglisse vulgaire)

⁸⁴ Μνημονεύεται ἀπό τὸν Διοσκουρίδη, Περὶ υἱῆς ὁ. π., Βιβλίον Δ', ξθ', ώς «Ὑοσκύαμος» καὶ «Διοσκύαμος».

⁸⁵ Αναφέρεται ώς «Βατράχιον τό ὄλεθριον» καὶ γαλλ. ώς Herbe sardonique ή Mort aux vaches ή Grenouillette dse marais. Ὁ Γ. Ζαβίρας, Ὄνοματολογία Βοτανική, 1787, σελ. 12, δίπλα στὴ λέξη «βατράχιον» δέν καταχωρίζει κοινὴ ὀνομασία τοῦ φυτοῦ παρά μόνον τῇ λατινικῇ «ranunculus». Τό φυτό «βατράχιον τό κακωτικόν» ἐσθιόμενο προκαλεῖ εἰδος γέλωτος λόγω συστολῆς τῶν μυῶν τοῦ προσώπου, γι' αὐτό καὶ ὀνομάστηκε Σαρδόνειος πόα. Ὁ Παυσανίας ἀναφέρει «τὴν ἐν Σαρδῷ», δηλαδή τὴν Σαρδηνίαν, φυσικὴν πόαν, ἡ ὥποια «.....όλεθριος σελίνῳ μὲν ἔστιν ἐμφερῆς, τοῖς φαγοῦσι δέ γελῶσιν ἐπιγίνεσθε τὴν τελευτὴν λέγουσιν». Αναφέρεται ἀπό Δημ. Καββάδα, Εἰκονογραφημένον Βοτανικόν-Φυτολογικόν Λεξικόν, τόμος Ζ', σελ. 3365. Βλ. καὶ Π. Γ. Γενναδίου, Λεξικόν Φυτολογικόν, 1914, σελ. 186.

⁸⁶ Ἡ λαϊκὴ ὀνομασία τῆς γλυκύρριζας είναι «πιάμπολι», που χρησιμοποιεῖται «ώς καταμαλακτικόν εἰς τὸν βῆχα».

«Κιχώριον (πικραλίδα ή ραδίκα)» (La Chirorée)

«Μίνθη» (La Menthe poivrée)

«Σέννα, (ή Σιναμική)⁸⁷ (Le Séné)

«Κουασία ή πικρά» (Le Bois amer de Suriname ou Bois de Quassie)

Τόμος 8

«Μελία ή άερομελιφόρος»⁸⁸ (Le Frêne à Manne)

«Σασαπαρίλλα» (La Salsepareille)

Τόμος 9

«Γαλάγγα» (La Galanga officinal)

«Ἄρον τό κηλιδωτόν»⁸⁹ (Le Gouet commun, ou le Pied de veau)

«Κολχικόν»⁹⁰ (Le Colchique)

Τόμος 10

«Χαλβάνη» (Le Bubon galbanifère)

«Γεντιανή ή πανονική» (La Gentiane autrichienne)

⁸⁷ Σημειώνεται ότι τά φύλλα της Σέννας περιέχουν έλαιον το οποίο έχει καθαρτική δύναμη, όταν δέν βράζονται, διότι «έξατμίζεται διά τον διασταλαγμού». Μέ τόν όρο «διασταλαγμός» (= απόσταξις) άποδίδεται ή γαλλική λέξη distillation. Πρβλ. Στ. Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, [1900], Αθήνα 1980, σελ. 223.

⁸⁸ Ενδιαφέρον είναι ότι μεταφράζεται ως «manna» ως «άερομέλι».

⁸⁹ Ο Θεόφραστος, *Περί φυτῶν ἱστορίας*, Βιβλίον 1, 6, 10 μνημονεύει τό «Ἄρον». Η κοινή όνομασία είναι «δρακοντιά, φειδόχορτο». Βλ. Δημ. Καββάδα, *Εικονογραφημένον Βοτανικόν-Φυτολογικόν Λεξικόν*, Αθῆναι, 1956, τόμ. B', σελ. 575.

⁹⁰ «Ἐκ τῆς ρίζης αὐτοῦ κατασκευάζεται τό Κολχικόν ὄξος, τό όποιο μετεχειρίζετο ποτέ ως ιατρικόν της ποδάγρας, καὶ ἄλλων τινῶν ἀσθενειῶν». Τό κολχικόν είσηχθη στή θεραπευτική της ποδάγρας ἀπό τόν Ἰάκωβο Ψυχριστό (ε' αἱ. μ. X.). Βλ. Ἡ. Λασκαράτου, *Κυλικες ζωης κατενναστήριαι. Ἰστορική καὶ ιατρική προσέγγιση στίς δηλητηριάσεις τῆς Βιζαντινῆς περιόδου*, Αθήνα, 1994, σελ. 80.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έρευνα τῶν ἐντύπων ἑλληνικῶν βιβλίων τῆς ἐποχῆς τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης (1745-1821) ἔδειξε τά ἀκόλουθα:

α) Σέ φαρμακευτικά φυτά μέ τίς ιατρικές τους χρήσεις γίνεται ἀναφορά σέ ἔνδεκα βιβλία, ἐκ τῶν ὅποιων ὁκτώ εἶναι βιβλία μέ ιατρικό καθαρά περιεχόμενο, ἐνῷ τά ὑπόλοιπα τρία εἶναι βιβλία γενικοῦ ἐνδιαφέροντος.

β) Διαπιστώθηκε ὅτι ἡ σύγχρονη ἐπιστημονική γνώση γιά τά φαρμακευτικά φυτά μεταφέρεται στὸν ἑλληνικό χῶρο μέ τά βιβλία αὐτά, τά ὅποια εἶναι μεταφράσεις ἡ συμπίλιμα ἀντιστοίχων εὐρωπαϊκῶν βιβλίων.

γ) Οἱ συγγραφεῖς τῶν συγκεκριμένων ἑλληνικῶν βιβλίων καταβάλλουν προσπάθεια νά δημιουργήσουν τὴν ἑλληνική ὀνοματολογία τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν, ἀποδίδοντας τό λατινικό ὄνομα μέ ἀντίστοιχο ἑλληνικό, πού μερικές φορές τό δανείζονται ἀπό τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς.

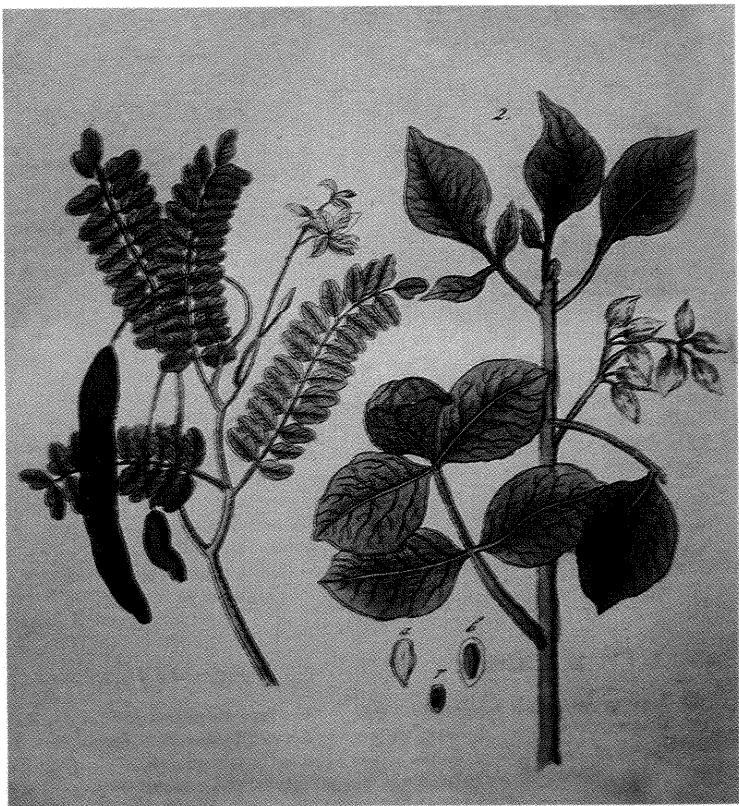
δ) Εἰκόνες τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν καὶ μάλιστα ἔγχρωμες καταχωρίζονται μόνο στό ἐγκυκλοπαιδικό βιβλίο τῶν ἀδελφῶν Καπετανάκη, «Εἰκονολογία παιδική», Βιέννη, 1810-1812.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

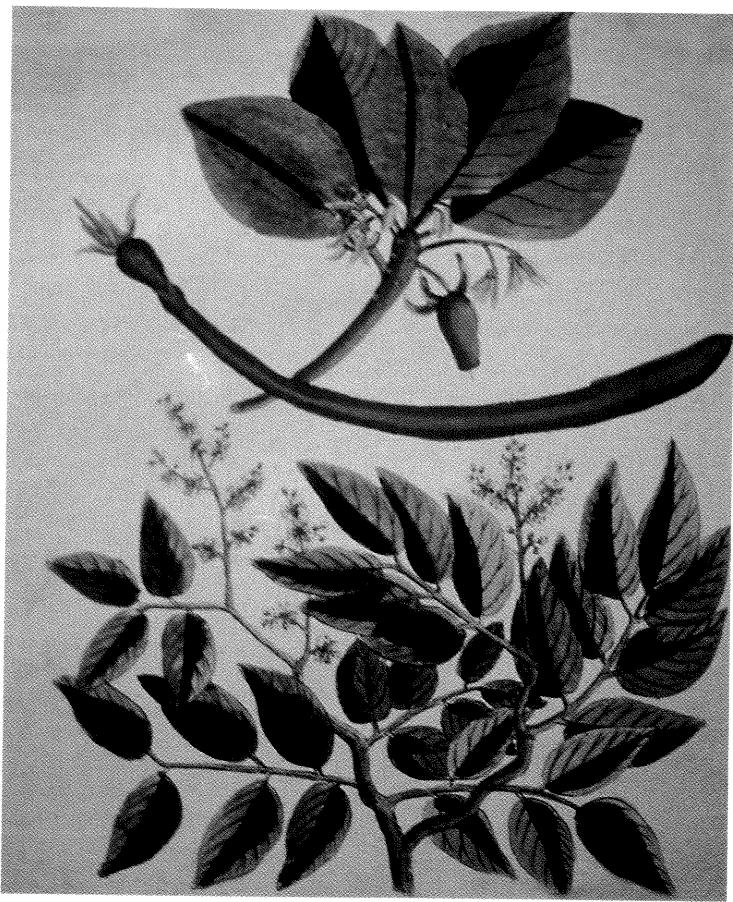
Δημοσιεύονται ένδεικτικά μερικές ἔγχρωμες εἰκόνες μέ φαρμακευτικά φυτά ἀπό τό πολύτομο ἐγκυκλοπαιδικό βιβλίο τῶν ἀδελφῶν Καπετανάκη, «Εἰκονολογία παιδική», Βιέννη 1810 - 1812.

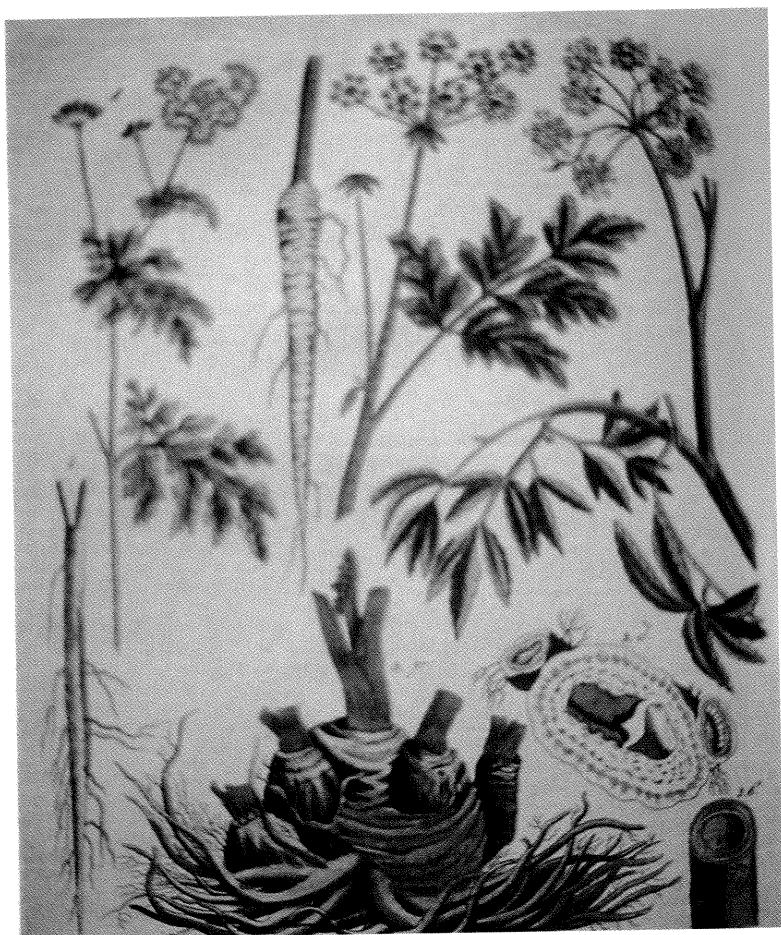
1. Γουαγιάκο
2. Κασκαρίλα

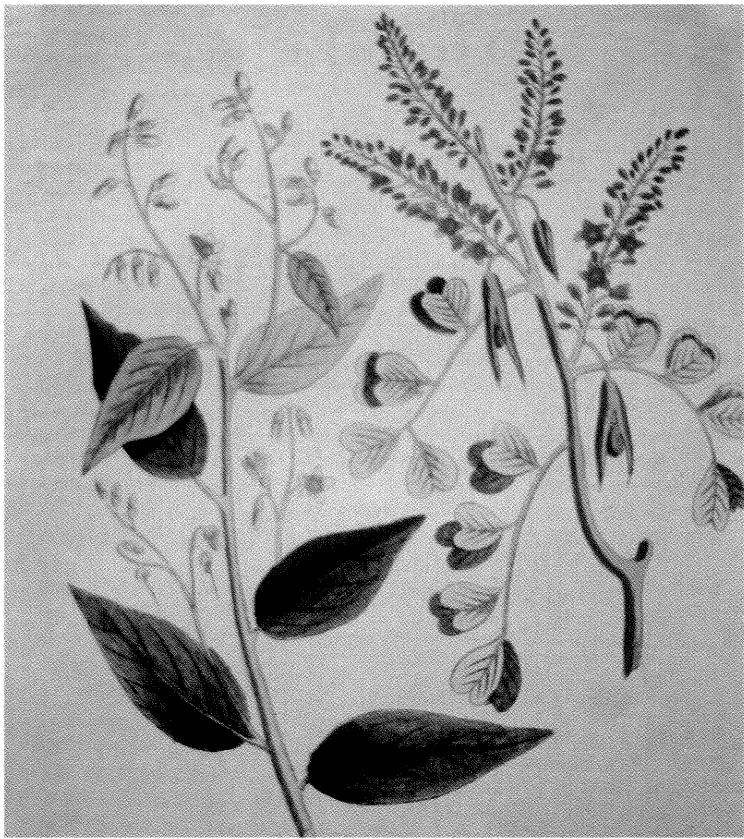
1. Ταμάρινθος ίνδική
2. Πιστάκη

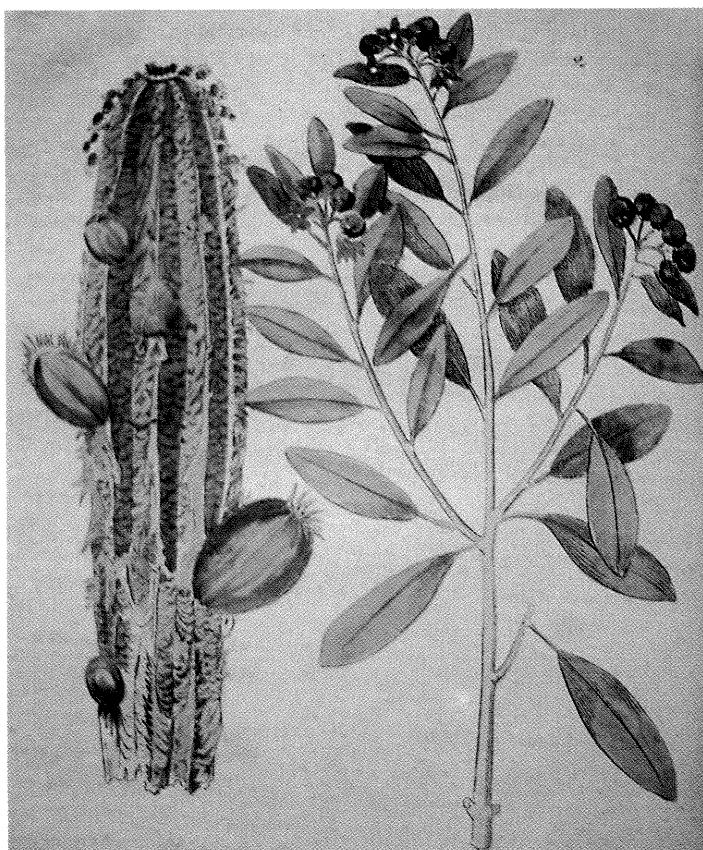
1. Κώνειον τό μικρόν
2. Κώνειον τό παρυδάτιον

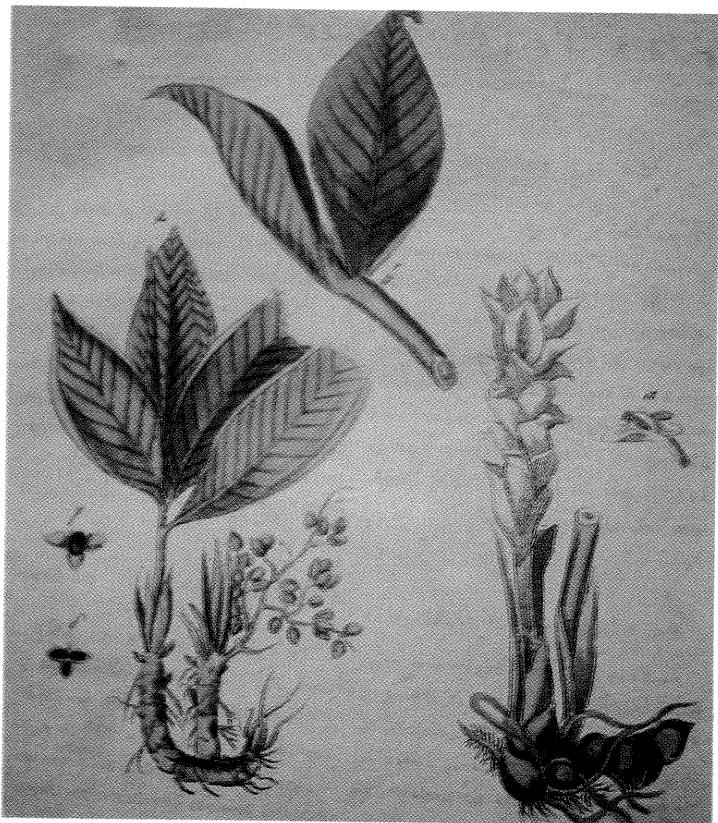
1. Κοπαΐβα
2. Μάγκλη

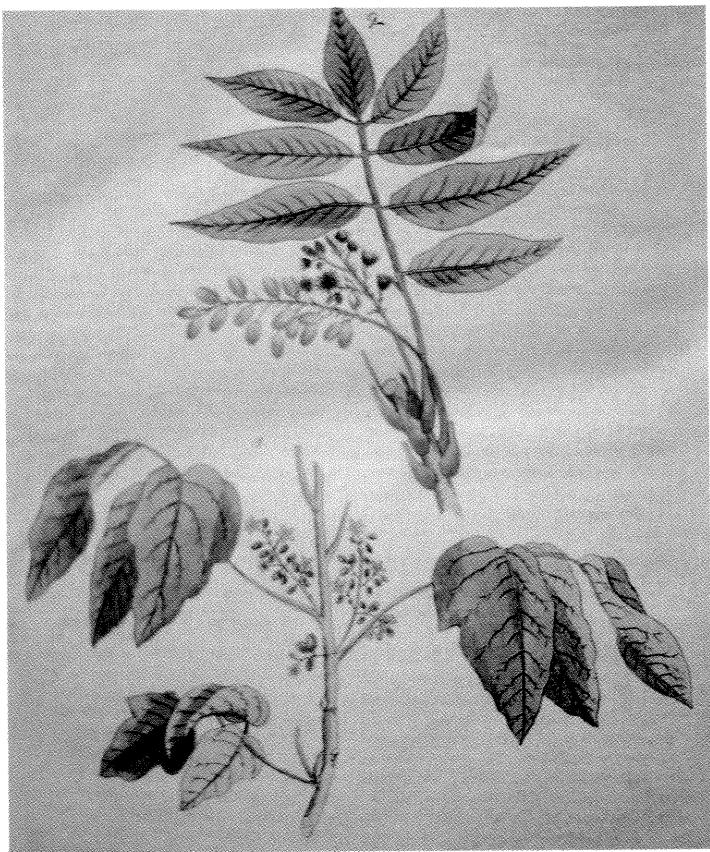
1. Στύραξ ὁ Βενζοῖνος
2. Ξύλον τό Καμπέχειον

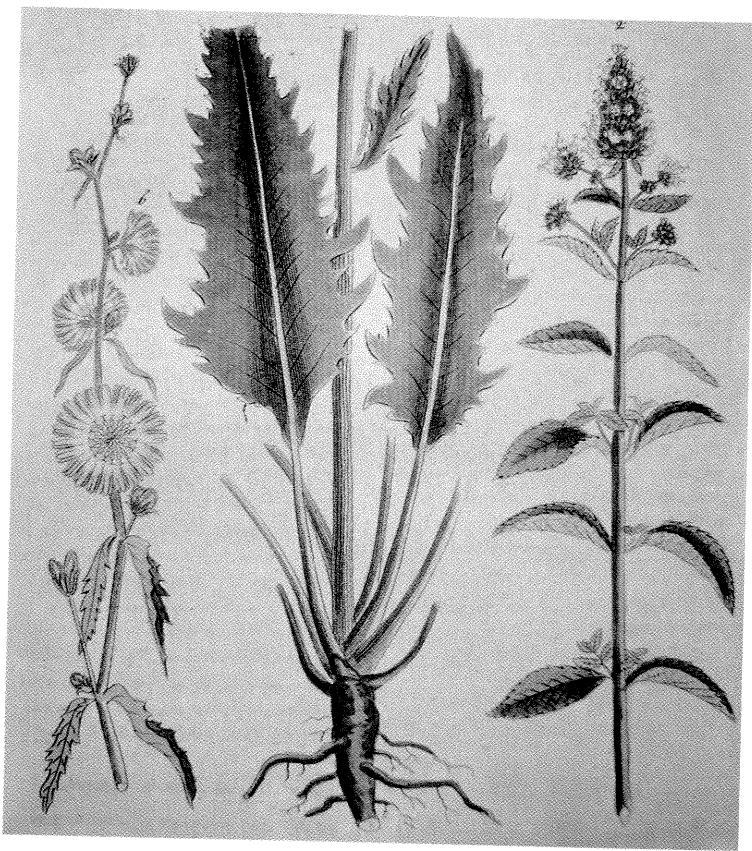
1. Εύφορβιον τό ιατρικόν
2. Κανέλλα ή λευκή

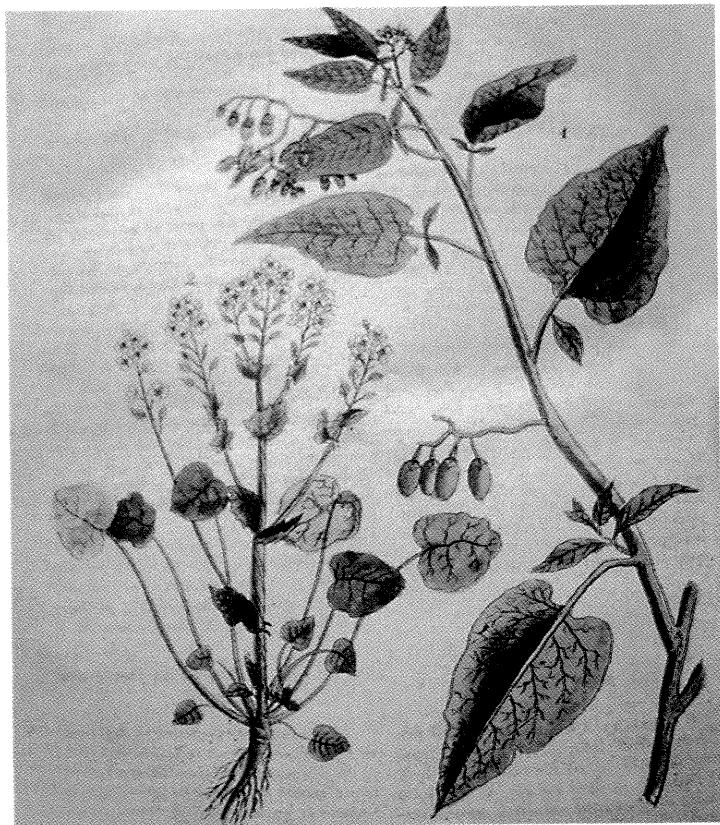
1. Ζεδοαρία
2. Κόκκοι οἱ Παραδείσιοι

1. Τοξικόδενδρον
2. Φερνησία

1. Κιχώριον
2. Μίνθη

1. Στρύχνος ὁ γλυκόπικρος
2. Κοχλιαρία

1. Χαλβάνη
2. Γεντιανή

1. Όφιοστρυχνον
2. Αγάλλοχον

**Εύρετήριο
τῶν φαρμακευτικῶν φυτῶν καὶ οὐσιῶν.**

- ΄Αγάλοχον 24, 40, 58· βλ. καὶ Ξυλαλόη, Sebestier
- ΄Αγαρικόν 12, 15, 17, 21, 24
- ΄Αγγελικῆς ρίζα 13, 24· βλ. καὶ Συριακή ρίζα
- ΄Αγγινάρα 20
- ΄Αγιόξυλον 33· βλ. καὶ Γουαϊακόν, Lignum Quaiacum
- ΄Αγριάδα 21
- ΄Αγριμονία 21
- ΄Αγριμόνιον τό εύπαστόριον 21
- ΄Αγριοκολούνθη 13· βλ. καὶ Βρυωνία
- ΄Αγριομολόχα 21· βλ. καὶ Ἀλθαία
- ΄Αγριομυρτιά 21
- ΄Αγριονυχάκι 22· βλ. καὶ Μελίλωτον
- ΄Αγριφάκη 35· βλ. καὶ Πολύγαλον, Polygala
- ΄Αγρωστις 16
- ΄Αδίαντον 32· βλ. καὶ Πολύτριχον, Καπιλλάριον, Capillaire
- ΄Αείζωον τό μέγα 21· βλ. καὶ Ἀμάραντος, Παλοβότανον
- ΄Αερομέλι 42· βλ. καὶ Μάννα, Manna
- Αἴθουσα 40· βλ. καὶ Κώνειον τό μικρόν, Cigüe petite
- ΄Ακαγιοῦ 24
- ΄Ακακία Αἰγύπτου 24
- ΄Ακακίας ὅπος 12· βλ. καὶ Δάκρυον κυανωπόν Ἀκάνθης
- ΄Ακαλύφη 29· βλ. καὶ Κνίδα, Τζηκνίδα
- ΄Ακόνιτον 17, 21, 37, 40· βλ. καὶ Acinit, Tue-Loup
- ΄Ακτή βλ. Κουφοξύλεα
- ΄Αλθαία 16, 21, 24, 32, 37· βλ. καὶ Ἀγριομολόχα, Δενδρομολόχα
- ΄Αλιφασκέα -ιά 16, 21, 27· καὶ Ἐλελίφασκος, Ἀσφακιά,
Φασκομηλέα
- ΄Αλόη 12, 21, 24, 37
- ΄Αλόη ἡ κοινή 40· βλ. καὶ Alioës vulgaire
- ΄Αμάραντος 21· βλ. καὶ Ἀείζωον μέγα, Παλοβότανον
- ΄Αμυγδάλων ἔλαιον 37
- ΄Αμωμον 24, 41
- ΄Ανανάς 24

- Ανισον 25, 40· βλ. και Γλυκάνισον, Anis
 Αραβικόν κόμμι 24
 Αρκειον 17, 36· βλ. και Bardana
 Αρνικα 21· βλ. και Arnica
 Αρον τό κηλιδωτόν 42· βλ. και Δρακοντιά, Φειδόχορτο, Gouet Commun, Pied de veau
 Ασαρον 25· βλ. και Ασκληπιάς, Νάρδος ἀγρία
 Ασκληπιάς 25· βλ. και Ασαρον, Νάρδος ἀγρία
 Ασπάλαθος, 25· βλ. και Καλυκοτόμος
 Αστράγαλος 19· βλ. και Τραγάκανθα, Δραγάντε, Dragante
 Ασφακιά 27· βλ. και Ἐλελίφασκος, Αλισφακιά, Φασκομηλέα
 Αύχιόνι 39· βλ. και Οπιον, Μηκώνειον
 Αψινθέα-ιά 21, 37

Βαλεριάνα 37· βλ. και Νάρδος ἀγρία, Valeriana sylvestris.
 Βαλσαμίνη ἡ Περουβιανή 41· βλ. Βάλσαμον τοῦ Περοῦ, Baume de Perou
 Βατράχιον τό κακωτικόν 41· βλ. Σαρδόνειος πόα, Βατράχιον τό ὄλεθριον, Ranunculus, Reconcule des marais, Piedrou, Herbe sardonique, Mort aux Vaches, Grenouillette des marais
 Βενζοϊκός χυμός 12
 Βέρβερις 22· βλ. και Ὀξυάκανθα
 Βληχούνιον 19· βλ. και Ἡδύοσμος ὁ γλήχων
 Βουζουλία: βλ. Κουφοξυλέα
 Βρύον Ταράνδιον 39 βλ. και Λειχήν Ισλανδικός, Mousse Pulmonaire d' Islade.
 Βρυωνία 13· βλ. και Αγριοκολοκύνθη.

Γαλάγγα 42· βλ. και Galanga
 Γάλβανον 25· βλ. και Χαλβάνη, Bubon galbanifére
 Γεντιανή 13, 25, 26, 37, 57 Μείζων, Σταυρωτή 25· βλ. και Κίνα εύρωπαϊκή.
 Γεντιανή ἡ Πανονική 42· βλ. και Gentianne autrichienne
 Γιαλάππα 13, 15, 17, 21, 34, 37· βλ. και Παράδοξος ρίζα, Jalapa
 Γιγσεγκόν 27· βλ. και Ζιγκεγκόν, Μαδραγόρας σινικός, Gin-Seng
 Γκιγκίβερι 27· βλ. και Ζιγκίβερι, Πιππερόριζα, Ζιντζιφύλλι
 Γκουαγιάκι 39· βλ. και Γουαϊακόν, Αγιόξυλον, Quaiacum,
 Guajac

Γλυκάνισον 19, 40· βλ. καὶ Ἀνισον, Anis
Γουαγιάκος· βλ. Γουαϊκόν
Γουαϊκόν 13, 33, 37, 47 βλ. Ἀγιόξυλον, Ξυλάγιον, Γκουαγιάκι,
Quaiacum, Guajac
Γλυκόρριζα 16, 21
Γλυκύρριζα 12, 26, 41· βλ. Μιάμπαλη, Réglisse vulgaire
Γογγύλι ἄσπρον 21
Γρατζίολα 21· βλ. καὶ Gratiola

Δακρύδιον 13·βλ. καὶ Σκαμμωνία
Δάκρυον κυανωπόν Ἀκάνθης 12· βλ. καὶ Ἀκακίας ὥπος
Δαμάσκηνα 21
Δαῦκος 26
Δαφνέλαιον 26
Δάφνη 26
Δαφνοειδές 41· βλ. καὶ Lauréole femelle, Mézéréon, Garou
Δενδρολίβανον 30· βλ. Λιβανωτίς, Rosmarinon, Rosmarinus
officinalis
Δενδρομολόχα 24· βλ. καὶ Ἀλθαία
Διγιτάλη πορφυρά 37
Δίκταμον 26
Δραγάντε 19· βλ. καὶ Τραγάκανθα, Ἀστράγαλος, Dragante
Δράκαινα 35· βλ. Κοντραγέρβα
Δρακοντιά καὶ Δρακόντιον 26, 42·βλ. καὶ Ὁφειδότανον,
Φειδόχορτο, Σερπεντίνα, Ἄρον τό κηλιδωτόν, Gouet Commun,
Pied de Veau

Ἐλελίφασκος 27· βλ. Ἀλισφακια, Ἀσφακιά, Φασκομηλέα,
Σάλβια, Salvia, Pomifera
Ἐλεμίν 41· βλ. καὶ Elemi gomme
Ἐλευθερίας φλοιός 34· βλ. Κασκαρίλλα, Cascarilla
Ἐλλέβορος ὁ μελανός 13, 22, 41· βλ. καὶ Σκάρφη μελανή,
Elléboire noir
Ἐπτάφυλλον 13, 16, 34· βλ. καὶ Τορμεντίλλη, Tormentilla
Ἐρμοδάκτυλον 27· βλ. καὶ Κρίνος ἄγριος
Ἐρπυλλος 16· βλ. καὶ Ματερίνα
Εὐφόρβιον 12, 27, 40, 52· βλ. καὶ Euphorbier

- Ζεδοαρία 41, 53· βλ. καὶ Zédoaire
 Ζιγκεγκόν 27· βλ. καὶ Γιγσεγκόν, Μανδαγόρας Σινικός,
 Gin-Seng
 Ζιγκίβερι 27· βλ. καὶ Γκιγκίβερι, Πιππερόριζα, Ζιντζιφῦλλι
 Ζιντζιφῦλλι 27· βλ. καὶ Ζιγκίβερι, Πιππερόριζα, Γκιγκίβερι
- Ἡδύοσμος 21
 Ἡδύοσμος ὁ γλήχων 19· βλ. καὶ Βληχούνιον
- Θηριακή 24, 32
- Ἰαπωνική γῆ 34· βλ. καὶ Καταχοῦ
 Ἰαλάπα 28, 40· βλ. καὶ Γιαλάπη, Jalap
 Ἰνδόδενδρον 28· βλ. καὶ Καμπέχιον
 Ἰξός 13, 21
 Ἰπεκακουάννα 13, 27, 28, 34
 Ἰρις 13
- Καλαμίνθη ἡ πολιά 16
 Καλυτόμος 25· βλ. καὶ Ἀσπάλαθος
 Καμπέχειον ξύλον 28, 40, 51· βλ. καὶ Ἰνδόδενδρον, Bois da Campêche
 Κάμφορα 13, 16, 35, 37
 Καμφορέλαιον 29
 Κανέλλα 21, 28, 37, 41, 52· βλ. καὶ Κιννάμωμον
 Καπιλλάριον 31· βλ. καὶ Πολύτριχον, Ἀδίαντον, Capillaire
 Καπνοχόρτι 21
 Κασσία 28
 Κασσία σκληρά 29· βλ. καὶ Cassia Lingea
 Κασκαρίλλα 34, 39, 47· καὶ Ἐλευθερίας φλοιός, Cascarilla,
 Chacarille
 Καστορέλαιον 36· βλ. καὶ Κρότων, Κίκις, Balma Christi, Σήσαμον
 ἄγριον, Ρετσινόλαδο, Ρίτσινο, Πάλμα Κρίστι, Σέσελι
 Κύπριον
 Κατεχοῦ 34· βλ. καὶ Ἰαπωνική γῆ
 Κάφουρα· βλ. Κάμφορα

- Κεδρίς 28
 Κεδρόσπορος 28
 Κενταύριον 36· βλ. καὶ Πανάκεια
 Κεράτιον 28· βλ. καὶ Ξυλοκέρατον
 Κεχρί 28
 Κιγχόνη 40· βλ. καὶ Κίνα-Κίνα, Πυρετοφλοιός, Quinquina
 Κίκις 35, 36· βλ. καὶ Κρότων, Σήσαμον ἄγριον, Balma Christi,
 Σέσελι Κύπριον, Ρίτσινο, Πάλμα Κρίστι, Καστορέλαιο,
 Ρετσινόλαδο
 Κικοῦταμ 36· βλ. καὶ Κώνειον, Cicuta
 Κίνα-Κίνα 13, 21, 25, 28, 34, 37, 40· βλ. καὶ Πυρετοφλοιός,
 Κιγχόνη, Κόρτεξ Περουβιάνους, Περουβιανή φλοιά, Quinquina,
 Palo de Calendula
 Κίνα εύρωπαική 26· βλ. καὶ Γεντιανή
 Κίνα Σινική 28
 Κινναμωμέλαιον 29
 Κινάμωμον 28, 29· βλ. καὶ Κανέλλα
 Κίστος 14
 Κιχώριον 20, 42, 55· βλ. καὶ Πικραλίδα, Ραδίκα, Chirorée
 Κνίδα 29· βλ. καὶ Ἀκαλύφη, Τζηκνίδα
 Κόκκοι οἱ Παραδείσιοι 41, 53· βλ. καὶ Manigette, Graine de
 Paradis
 Κόκκος Αὐγενιῶνος 29· βλ. καὶ Λύκιον, Πυξάκανθα, Λαζιβέρτ,
 Grana d' Avignon
 Κολοκυνθίς 20, 21, 39· βλ. καὶ Coloquinte
 Κομβόλβουλον συριανόν 13
 Κολχικόν 20, 27, 42· βλ. καὶ Cochique
 Κοντραγέρβα 35· βλ. καὶ Δρακαίνης ρίζα
 Κοπαΐβα 40, 50· βλ. καὶ Baumier de Copaida
 Κοπαΐβου βάλσαμο 34
 Κοπάου βάλσαμον 29
 Κοραλλίνα 29· βλ. καὶ Μυρμηκοβότανον
 Κόρουλος 30· βλ. καὶ Λεπτοκαρυδιά, Λεπτοκαρία
 Κόρτεξ Περουβιάνους 21· βλ. καὶ Κίνα-Κίνα
 Κουασία ἡ πικρά 42· βλ. καὶ Bois amer de Suriname, Bois de Quassie
 Κουφοξυλέα 21, 38· βλ. Σαμπούκους, Βουζουλιά, Ἀκτή, Sambucus
 Κοχλιαρία 41, 56· βλ. καὶ Conchlearia, Herbe aux Cuilliers.
 Κράμβη 20

Κρανία μυριστική 34· βλ. καὶ Σάσσαφρα
Κρομμύδι τῆς Αἰγύπτου 32· βλ. καὶ Σκύλλα, Σκυλλοκρόμμυνον
Κρομμύδιον 20
Κριθάρι 21
Κρίνος ἄγριος 27· βλ. καὶ Ἐρμοδάκτυλον
Κρόκος 21· βλ. καὶ Σαφράνι
Κρότων 35, 36· βλ. καὶ Κίκις, Σήσαμον, ἄγριον, Balma christi,
Σέσελι Κύπριον, Ρίτσινο, Πάλμα Κρίστι, Καστορέλαιο,
Ρετσινόλαδο
Κύαμος Ἀγίου Ἰγνατίου 30· βλ. καὶ Feve de S. Ignace
Κυδωνόσπορος 21
Κύμινον 40· βλ. καὶ Cumin
Κώνειον 19, 20, 21, 36· βλ. καὶ Μαγγούτα, Τσικούτα, Κικοῦταμ,
Cicuta
Κώνειον τό κηλιδωτόν 40· βλ. καὶ Cigüe rayée
Κώνειον τό μικρόν 40, 49· βλ. καὶ Cigüe petite
Κώνειον τό παρυδάτιον 40, 49· βλ. καὶ Cigüe aquatique

Λαβάνδα 30· βλ. καὶ Νάρδος κελτική, Saliunca
Λάβδανος 30· βλ. Λάδανος, Ὑποκυνστίς
Λάδανος 30· βλ. Λάβδανος, Ὑποκυνστίς
Λαζιβέρτ 29· βλ. κόκκος τῆς Αὐγενιῶνος, Λύκιον, Πυξάκανθα,
Grana d' Avignon
Λάπαθον 22· βλ. καὶ Ξυνίθρα
Λάσερον 40
Λαύδανον 31
Λειχήν Ισλανδικός 39· βλ. Βρύον Ταράνδιον, Mousse Pulmonaire
d' Islade
Λεπτοκαρία 30· βλ. Λεπτοκαρυδιά, Κόρουλος
Λεπτοκαρυδιά 30· βλ. καὶ Λεπτοκαρία, Κόρουλος
Λιβανωτίς 30· βλ. καὶ Ροσμαρίνον, Δενδρολίβανον, Rosmarinus
officinalis
Λιναρόσπορος 21
Λιχεῖνας Ισλανδικός 16
Λύκιον 29· βλ. καὶ κόκκος Αὐγενιῶνος, Λαζιβέρτ, Πυξάκανθα,
Grana d' Avignon

Μαγγοστάνη 41· βλ. και Mangoustan
Μάγκλη 40, 50· βλ. και Manglé
Μαγύδαρις 40
Μακεδονήσι 22· βλ. και Πετροσέλινον
Μάκος, κεφάλι Παπαρούνας ἀσπρης 22
Μαλαβαθρέλαιον 29
Μάλαθρον 20, 22· βλ. και Μάραθρον, Μάραθον, Φαινίκουλον,
Fenonil
Μανδραγόρας 30
Μανδραγόρας σινικός 27· βλ. και Ζιγσεγκόν, Γιγσεγκόν,
Gin-Seng
Μανιτάριον 15
Μάννα 22· βλ. και Ἀερομέλι, Manna
Μάραθον 20, 41· βλ. και Μάραθρον, Μάλαθρον, Φαινίκουλον
τό τριχῶδες, Fenonil
Μάραθρον 20, 31, 40· βλ. και Μάραθον, Φαινίκουλον, Fenonil
Μαρούλιον 20
Μαστίχη 22
Ματερίνα 16· βλ. και Ἐρπυλλος
Μέκκας βάλσαμον 21
Μελία ἡ ἀερομελιφόρος 42· βλ. και Frême à Manne
Μελίλωτον 22, 31· βλ. και Ἀγριονυχάκι, Μελιλότους
Μέλισσα 31· βλ. και Μελισσόχορτον
Μελισσόχορτον 16, 31· βλ. και Μέλισσα
Μήκων 12, 16, 31· βλ. και Παπαρούνα
Μήκων ὁ ἥμερος 39· βλ. και Ravot blanc
Μηκώνειον 13, 31, 39· βλ. και Ὁπιον, Αὐχιόνι
Μιάμπαλη 22, 26· βλ. και Γλυκκύριζα
Μίνθη 42, 55
Μολόχα-η 16, 19, 22, 37
Μοσχοθυμίαμα 32· βλ. και Σίλφιον, Benjoin
Μοσχοκαρυδία 39· βλ. και Muscadier
Μοσχοσίταρον 22· βλ. και Τηλιδόσπορος
Μυρμηκοβότανον 29· βλ. και Κοραλλίνα
Μυροβάλανα 22
Μύρρα 22, 37

Νάρδος 12, ἀγρία 17, 25, 36, 37· βλ. καὶ Ἀσαρον, Ἀσκληπιάς,
Βαλεριάνα, Valeriana sylvestris
Νάρδος κελτική 30· βλ. Λαβάνδα, Saliunca
Νηκοτιανόν χόρτον 16

Ξυλάγιον 13· βλ. καὶ Ἀγιόξυλον, Gouaïâkou, Quaiacum, Guajac
Ξυλαλόη 40· βλ. καὶ Ἀγάλλοχον, Sébastier
Ξυλοκέρατον 22, 28· βλ. καὶ Κεράτιον
Ξυνίθρα 22 βλ. καὶ Λάπαθον

Οξαλίς 16
Οξυάκανθα 22· βλ. καὶ Βέρβερις
Οξυνίθρα 20
Οξυφοινίκια 22
Οπιον 13, 31, 39· βλ. καὶ Αύχιόνι, Μηκώνειον
Ορχις κυνός 32· βλ. καὶ Σατύριον, Σαλέπι
Οφειδοβότανον 26· βλ. καὶ Δρακοντιά, Σερπεντίνα
Οφιόστρυχον 40, 58· βλ. καὶ Bois de Couleuvre

Παζίον 20· βλ. καὶ Τεῦκλον
Πάλμα Κρίστι 36· βλ. καὶ Κρότων, Κίκις, Balma Christi, Σήσαμον
ἄγριον, Ρετσινόλαδο, Rítσινο, Καστορέλαιο, Σέσελι Κύπριον
Παλοβότανον 21· βλ. καὶ Ἄμαραντος, Άείζων μέγα
Πανάκεια 36· βλ. καὶ Κενταύριον
Παπαρούνα 31· βλ. καὶ Μήκων
Παράδοξος ρίζα 17· βλ. καὶ Γιαλάπα, Jalapa
Πέμπτη Ούσια 30· βλ. καὶ Quint - essentia
Πεντάνευρον 22
Περοῦ βάλσαμον 34
Περουβιανή φλοιά 28· βλ. καὶ Κίνα-Κίνα, Palo de Calendula
Περουβιανός φλοιός 16, 35· βλ. Κίνα-Κίνα
Πετροσέλινον 20, 22· βλ. καὶ Μακεδονῆσι
Πήγανος 16, 22
Πιάμπολι· βλ. Μιάμπαλη, Γλυκύρριζα
Πικραλίδα 42· βλ. καὶ Κιχώριον, Ραδίκα, Chirozée
Πιπερόρριζα 27, 37· βλ. Ζιγκίβερι, Γκιγκίβερι, Ζιντζιφύλλι

- Πιστάκη 39, 48· βλ. Pistachier
 Πολύγαλον 16, 22, 35· βλ. Ἀγριφάκη, Polygala
 Πολυπόδιον 13, 36· βλ. Πτέρις
 Πολύχρηστον ἄλας 21· βλ. καὶ Ἀψινθία
 Πολύτριχον 31· βλ. Καπιλλάριον, Ἀδίαντον, Capillaire
 Πράσον 20
 Πτέρις 36· βλ. καὶ Πολυπόδιον
 Πυξάκανθα 29· βλ. καὶ Λύκιον, Κόκκος τῆς Αὐενιώνος,
 Λαζιβέρτ, Grana d' Avignon
 Πυξάκανθα μεγάλη 29· βλ. καὶ Ράμνος καθαρτική
 Πύξος 29
 Πύρεθρον 14· βλ. καὶ Πύρετρον
 Πύρετρον 13· βλ. καὶ Πύρεθρον
 Πυρετοφλοιός 40· βλ. Κιγχόνη, Κίνα - Κίνα, Quinquina

 Ρᾶ 22 βλ. καὶ Ρῆον
 Ραβάρβαρον 32
 Ραβέντι 22, 39· βλ. καὶ Ρῆον, Ρεβέντι, Rhubarbe vraie
 Ραδίκα 42· βλ. καὶ Κιχώριον, Πικραλίδα, Chirorée
 Ράμνος καθαρτική 29· βλ. καὶ Πυξάκανθα μεγάλη
 Ρεβέντι 22· βλ. καὶ Ραβέντι, Ρεοβάρβαρον
 Ρεοβάρβαρον 22, 38· βλ. καὶ Ραβέντι, Ρεβέντι, Ρῆον, Rhubarbe
 vraie
 Ρεπάνι 20
 Ρετσινόλαδο 36· βλ. καὶ Κρότων, Κίκις, Balma Christi, Σήσαμον
 ἄγριον, Ρίτσινο, Πάλμα Κρίστι, Καστορέλαιο, Σέσελι Κύπριον
 Ρήον 22, 39· βλ. καὶ Ραβέντι, Ρεβέντι, Ρεοβάρβαρον, Rhubarbe
 vraie
 Ριβέσια 22
 Ρίτσινο 36· βλ. καὶ Κρότων, Κίκις, Balma Christi, Σήσαμον
 ἄγριον, Ρετσινόλαδο, Πάλμα Κρίστι, Καστορέλαιο, Σέσελι
 Κύπριον
 Ροδιῶν ἄνθη 12
 Ροδόσταμα 19
 Ροσαμμάλου 14
 Ροσμαρίνον 30· βλ. Λιβανωτίς, Δενδρολίβανον, Rosmarinus
 officinalis

Σαλέπι 32· βλ. καὶ Ὀρχις κυνός, Σατύριον
Σάλβια 27· βλ. καὶ Ἐλελίφασκος, Salvia, Pomifera
Σαλσαπαρήλα· βλ. Σαρσαπαρίλλα
Σαμπούκους βλ. Κουφοξυλέα
Σαρδόνειος πόα 41· βλ. καὶ Βατράχιον τό κακωτικόν,
Βατράχιον τό όλεθριον, Ranunculus Reconcule des marais, Piedpou,
Herbe sardonique, Mort aux Vaches, Grenouillette des marais
Σαρσαπαρίλλα 22, 32, 34, 36, 42· βλ. Σμίλαξ περουβιανή,
Salsapareille
Σασαπαρίλλα βλ. Σαρσαπαρίλλα
Σασσάφρα 13, 22, 32, 34, 40· βλ. καὶ Κρανία μυριστική, Sassafras
Σατύριον 32· βλ. καὶ Ὀρχις κυνός, Σαλέπι
Σέλινον 22
Σελινόσπορος 19
Σέννα 16, 22, 32, 42· βλ. καὶ Σενναμική, Séné
Σενναμική, 32, 38· βλ. καὶ Σέννα
Σερπεντίνα 26· βλ. καὶ Δρακόντιον, Ὁφειδοβότανον
Σέλεσι Κύπριον 36· βλ. καὶ Κρότων, Κίκις, Balma Christi,
Σήσαμον ἄγριον, Rítσινο, Πάλμα Κρίστι, Καστορέλαιο,
Ρετσινόλαδο
Σηναμική βλ. Σενναμική
Σήσαμον ἄγριον 36· βλ. καὶ Κρότων, Κίκις, Balma Christi, Σέσελι
Κύπριον, Rítσινο, Πάλμα Κρίστι, Καστορέλαιο, Ρετσινόλαδο
Σίλφιον 13, 32, 40· βλ. καὶ Μοσχοθυμίαμα, Benjoin, Laser. Assa
foetida
Σιμαροῦβα 34· βλ. καὶ Τερέβινθος ἀμερικανή
Σιναμική βλ. Σενναμική
Σινάπι 20
Σκαμμωνία 13, 17, 22, 32, 38· βλ. καὶ Δακρύδιον
Σκάρφη ἡ μελανή ἡ μαύρη 22, 41· βλ. καὶ Ἐλλέβορος ὁ
μελανός, Elléboire noir
Σκόρδον 16, 20, 22
Σκύλλα 32, 38· βλ. καὶ Σκυλλοκρόμμυον, Κρομύδι τῆς Αἰγύπτου
Σκυλλοκρόμμυον 32· βλ. καὶ Σκύλλα, Κρομύδι τῆς Αἰγύπτου
Σμίλαξ περουβιανός 34· βλ. καὶ Σαρσαπαρίλλα
Σπανάκι 19
Σπαράγγι 19, 22
Σπόρος τοῦ Σαντονίκου 33· βλ. καὶ Σπόρος Ἅγιος, Semen sanc-
tum, Semen Santonicus, Semen vontre vermes, Barbotine

Σπόρος Ἀγιος· βλ. Σπόρος τοῦ Σαντονίκου
Στραμμώνιον 20, 40· βλ. καὶ Pomme épineuse, Herbe aux Sorciers,
Stramoine
Στρυχνοκάρυον ἐμετικόν 30· βλ. καὶ noir vomique
Στρύχνος ὁ γλυκόπικρος 41, 56· βλ. καὶ Douce - amère, Dulcamara,
Morelle rampante
Στρύχνος δρακόντιος 39· βλ. καὶ Gin - Seng
Στρύχνος κηπαῖος 40· βλ. καὶ Morelle
Στρύχνος μανικός 40· βλ. καὶ Dame Belle
Στύραξ 14, 33, 40· καὶ Styrax
Στύραξ Βενζοϊνος 40, 51· βλ. καὶ Arbre Benjoin
Συκάμινον 22
Σύμφυτον μέγα 22
Συριακή ρίζα 24· βλ. καὶ Ἀγγελικῆς ρίζα
Σχίνος 40· βλ. καὶ Lentisque

Ταμαρίκη 33
Ταμάρινθος 33, Ἰνδική 39, 48· βλ. καὶ Tamarinier
Τερεβίνθινα 22
Τερέβινθος 14, 39· βλ. καὶ Τέρμινθος, Terebinthe
Τερέβινθος ἀμερικανή 34· βλ. καὶ Σιμαροῦβα
Τέρμινθίνη 14
Τεῦκλον 20· βλ. καὶ Παζίον
Τζικνίδα 29· βλ. καὶ Ἄκολύφη, Knída
Τηλιδόσπορος 22· βλ. καὶ Μοσχοσίταρον
Τολλοῦ βάλσαμον 34
Τοξικόδεντρον 41, 54· βλ. καὶ Toxicodendron, Herbe à la Puce
Τορμεντίλλη 13· βλ. καὶ Ἐπτάφυλλον, Tormentilla
Τραγάκανθα 14, 16, 19, 38, 39· βλ. καὶ Ἀστράγαλος, Δραγάντε,
Tragacant, Dragante
Τριαντάφυλλον 22
Τσικούτα 19· βλ. καὶ Κώνειον

Υοσκίαμος ὁ μικρός 41· βλ. καὶ Δυσκίαμος, Jusquianna,
Hanebane
Υποκυστίς 14, 30· βλ. Λάδανος, Λάβδανος

Φαινίκουλον 20, 31· βλ. καὶ Μάραθον, Μάραθρον
Φασκομηλέα 21, 27· βλ. Ἐλελίφασκος, Ἀλισφακία, Ἀσφακιά
Φειδόχορτο 42· βλ. καὶ Ἄρον τὸ κηλιδωτόν, Δρακοντιά, Pied de Veau, Gouet Commun
Φερνησία 41, 54· βλ. καὶ Arbre du Vernis
Φλάμουλα Ἰόβις 22
Φλοιός Περουβιανός 35
Φλόμος 22
Φοῖνιξ Ἰνδικός 34· βλ. καὶ Areca Cathecu

Χαλβάνη 25, 42, 57· βλ. καὶ Γάλβανον, Bubon Galbanifère
Χαμαίμηλον 12, 16, 22, 31
Χρέονος 20· βλ. καὶ Κοχλιαρία φαρμακευτική, Κράνο, Κρένο

Acinit 40· βλ. καὶ Ἀκόνιτον, Tue-Loup
Alloës vulgaire 40· βλ. καὶ Ἀλόη κοινή
Anis 40· βλ. καὶ Γλυκάνισον, Ἀνισον
Arbre Benjoin 40· βλ. καὶ Στύραξ Βενζοΐνος
Arbre du Vernis 41· βλ. καὶ Φερνησία
Areca Cathecu 34· βλ. καὶ Φοῖνιξ Ἰνδικός
Assa foetida 40· βλ. καὶ Σίλφιον, Laser

Balma Christi 35· βλ. καὶ Κρότων, Κίκις, Ρετσινόλαδο, Σήσαμον
ἄγριον, Ρίτσινο, Πάλμα Κρίστι, Καστορέλαιο, Σέσελι Κύπριον
Barbotine 33· βλ. καὶ Σπόρος Ἅγιος, Semen sanctum, Semen
Santonicus, Semen contra vermes, Σπόρος τοῦ Σαντονίκου
Bardana 36· βλ. καὶ Ἀρκειον
Baume de Perou 41· βλ. καὶ Βάλσαμίνη Περουβιανή, Βάλσαμον
τοῦ Περοῦ
Baumier de Copaida 40· βλ. καὶ Κοπαϊβά
Benjoin 32· βλ. καὶ Σίλφιον, Μοσχοθυμίαμα
Bois amer de Suriname 42· βλ. καὶ Κουασία ἡ πικρά, Bois de Quassie
Bois de Campêche 40· βλ. καὶ Καμπέχειον ξύλον
Bois de Couleuvre 40· βλ. καὶ Ὁφιόστρυχνον
Bois de Quassie 42· βλ. καὶ Κουασία ἡ πικρά, Bois amer de
Suriname

- Bubon galbanifère 42· βλ. καὶ Χαλβάνη, Γάλβανον
- Capillaire 31· βλ. καὶ Καπιλλάριον, Πολύτριχον, Ἀδίαντον
- Cassia lingea 29· βλ. καὶ Κασσία σκληρά
- Chacarille 39· βλ. καὶ Κασκαρίλλα
- Chirorée 42· βλ. καὶ Κιχώριον, Πικραλίδα, Ραδίκα
- Cicuta 22, 36· βλ. καὶ Κώνειον, Κικοῦταμ, Μαγγούτα
- Cigüe aquatique 40· βλ. καὶ Κώνειον τό Παριδάτιον
- Cigüe petite 40· βλ. καὶ Κώνειον τό μικρόν, Αἴθουσα
- Cigüe rayée 40· βλ. καὶ Κώνειον τό κηλιδωτόν
- Colchique 42· βλ. καὶ Κολχικόν
- Coloquinte 39· βλ. καὶ Κολοκυνθίς
- Conchlearia 41· βλ. καὶ Herbe aux Cuilliers, Κοχλιαρία
- Convolvulus 14· βλ. Κομβόλβουλον, Σκαμμωνία, Δακρύδιον
- Cortex Peruviana 28· βλ. καὶ Κίνα-Κίνα, Palo de Calendula
- Cumin 40· βλ. καὶ Κύμινον
- Dame belle 40· βλ. καὶ Στρύχνος μανικός
- Dulcamara 41· βλ. καὶ Douce-amère, Morelle rampante, Στρύχνος γλυκόπικρος
- Douce-amère 41· βλ. καὶ Dulcamara, Morelle rampante, Στρύχνος γλυκόπικρος
- Dragante 19· βλ. καὶ Δραγάντε, Τραγάκανθο, Ἀστράγαλος
- Elléboire noir 41· βλ. καὶ Ἐλλέβορος ὁ μελανός, Σκάρφη ἡ μελανή
- Euphorbier 40· βλ. καὶ Εύφορβιον
- Fenonil 41· βλ. καὶ Μάραθρον
- Feve de S. Ignace 30· βλ. καὶ Κύαμος τοῦ Ἅγιου Ἰγνατίου
- Folliun Indicum 28
- Frême à Manne 42· βλ. καὶ Μελία ἡ ἀερομελιφόρος
- Galanga 42· βλ. καὶ Γαλάγγα
- Garou βλ. Lauréole
- Gentianne autrichienne 42· βλ. καὶ Γεντιανή Πανονική
- Gin-Seng 27, 39· βλ. καὶ Στρύχνος ὁ Δρακόντιος, Μανδραγόρας Σινικός, Ζιγκεγκόν, Γιγσεγκόν
- Gomme Eleni 41· βλ. καὶ Ἐλεμίν
- Gouet Commun 42· βλ. καὶ Ἀρον τό κηλιδωτόν, Δρακοντιά, Pied de veau, Φειδόχορτο

Graine de Paradis 41· βλ. καὶ Κόκκοι οἱ Παραδείσιοι, Maniguette
Grana d' Avignon 29· βλ. καὶ Κόκκος τῆς Αύγενιῶνος, Λαζιβέρτ,
Λύκιον, Πυξάκανθα

Guajac 39· βλ. καὶ Γκουαγιάκι

Hanebane 41· βλ. καὶ Ὑσκίαμος ὁ μελανός, Δυσκίαμος,
Jusquiamo

Herbe à la Puce 41· βλ. καὶ Τοξικόδενδρον

Herbe aux Cuilliers 41· βλ. καὶ Κοχλιαρία

Herbe aux Sorciers 40· βλ. καὶ Στραμμώνιον, Pomme épineuse,
Stramoine

Jalapa 34, 40· βλ. καὶ Γιαλάπη, Ἰαλάπη, Παράδοξος ρίζα

Jusquiamo 41· βλ. καὶ Ὑσκίαμος ὁ μελανός, Δυσκίαμος,
Hanebane

Laser 40· βλ. καὶ Σίλφιον, Assa foetida

Lauréole femelle 41· βλ. καὶ Mézéréon, Garou, Δαφνοειδές

Lentisque 40· βλ. καὶ Σχίνος

Manglé 40· βλ. καὶ Μάγκλη

Mangoustan 41· βλ. καὶ Μαγγοστάνη

Maniguette 41· βλ. καὶ Κόκκοι οἱ Παραδείσιοι, Graine de Paradis

Manna 42· βλ. καὶ Ἀερομέλι, Μάννα

Menthe poivrée 42· βλ. καὶ Μίνθη

Mézéréon βλ. Lauréole

Morelle 40· βλ. καὶ Στρύχνος ὁ κηπαῖος

Morelle rampante 41· βλ. καὶ Douce-amère, Dulcamara, Στρύχνος
γλυκόπικρος

Mousse pulmonaire d' Islande 39· βλ. καὶ Λειχήν Ἰσλανδικός,
Βρῦον τό Ταράνδιον

Muscadier 39· βλ. καὶ Μοσχοκαρυδιά

Noir Vomique 39· βλ. καὶ Στρυχνοκάρυον ἐμετικόν

Palo de Calendula 28· βλ. καὶ Κίνα-Κίνα, Περουβιανή φλοιά

Pavot blanc 39· βλ. καὶ Μήκων ὁ ἡμερος

Pied de veau 42· βλ. καὶ Ἀρον τό κηλιδωτόν, Δρακοντιά, Gouet
Commun, Φειδόχορτο

Pistachier 39· βλ. καὶ Πιστάκη

Polygala 35· βλ. καὶ Ἀγριφάκη, Πολύγαλον

Pomifera 27· βλ. καὶ Ἐλελίφασκος, Σάλβια, Salvia

Pomme épineuse 40· βλ. καὶ Στραμμώνιον, Stramoine, Herbe aux
Sorciers

Quaiacum lignum 33· βλ. καὶ Ἀγιόξυλον, Γουαϊάκον
Quinquina 40· βλ. καὶ Κιγχόνη, Κίνα-Κίνα, Πυρετοφλοιός
Quint-essentia 30· βλ. καὶ Πέμπτη Ούσια
Ranunculus 41· βλ. καὶ Reconcule des marais, Piedpou, Herbe sar-
donique, Mort aux Vaches, Grenouillette des marais Σαρδόνειος
πόα, Βατράχιον τὸ κακωτικόν, Βατράχιον τὸ ὀλέθριον
Réglisse vulgaire 41· βλ. καὶ Γλυκύρριζα
Rhubarbe vraie 39· βλ. καὶ Ρήον γνήσιον, Ραβέντι, Ρεοβάρβαρον
Rosmarinus officinalis 30· βλ. καὶ Ροσμαρίνον, Λιβανωτίς,
Δενδρολίβανον
Saliunca 30· βλ. καὶ Νάρδος Κελτική, Λαβάνδα
Salsepareille 32, 42· βλ. καὶ Σαλσαπαρίλλα
Salvia 27· βλ. καὶ Ἐλελίφασκος, Σάλβια, Pomifera
Sambucus 21· βλ. καὶ Κουφοξυλέα
Sassafras 40· βλ. καὶ Σασάφρας
Sebestier 40· βλ. καὶ Ἀγάλλοχον, Ξυλαλόη
Semen Santonicus 33· βλ. καὶ Σπόρος Ἀγιος, Semen sanctum,
Barbotine, Semen contra vermes, Σπόρος τοῦ Σαντονίκου
Semen contra vermes 33· βλ. καὶ Σπόρος Ἀγιος, Semen sanctum,
Barbotine, Semen Santonicus, Σπόρος τοῦ Σαντονίκου
Séné 42· βλ. καὶ Σέννα, Σινναμική
Stramoine 40· βλ. καὶ Στραμόνιον, Pomme épineuse, Herbe aux Sorciers
Styrax 40· βλ. καὶ Στύραξ
Tamarinier 39· βλ. καὶ Ταμάρινθος
Terebinthe 39· βλ. καὶ Τερέβινθος
Tormentilla 13, 34· βλ. καὶ Ἐπτάφυλλον
Toxicodendron 41· βλ. καὶ Herbe à la Puce, Τοξικόδενδρον
Tragacant 39· βλ. καὶ Τραγάκανθα
Tue-Loup 40· βλ. καὶ Ἀκόνιτον, Acinit
Valeriana sylvestris 17, 36· βλ. Νάρδος ἀγρία
Zédoaire 41· βλ. καὶ Ζεδοαρία